
RUSŲ KALBA VILNIAUS VYSKUPIJOS BAŽNYČIOSE 1866–1883 M.

Vytautas Merkys

Lietuvos mokslų akademija, Gedimino pr. 3, LT-2600 Vilnius

ĮVADAS

Rusijos imperijos subjektas – caras arba imperatorius – rėmėsi dviem pagrindiniais valstybę konsoliduojančiais veiksniais: senuoju viduramžišku sakraliniu, t. y. Stačiatikių Bažnyčia, ir naujų laikų nacionalistiniu – rusų tautos hegemonija. Rusija, kaip ir kitos pasaulio imperijos, buvo daugiatautė ir mišri konfesiniu atžvilgiu. XIX a. prievartinis gyventojų vertimas stačiatikiais ir jų rusifikacija tapo oficialia Romanovų dinastijos vidaus politika. Tačiau ji niekad nebuvo visiškai nuosekli ir svyravo tam tikrame diapazone – nuo žiaurių represijų ligi „taikių“ priemonių ieškant konformistinių socialinių grupuočių paramos ar nuskriaustųjų luomų (pvz., Vakarų gubernijoje – valstiečių) pasitikėjimo.

Rašydami apie rusų kalbos įvedimą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir katalikų apeigose, siekiame išaiškinti, kaip formavosi skirtingi oficialiosios rusų visuomenės ir administracijos grupuočių planai „nukenksminti“ Katalikų Bažnyčią, kaip Rusijos ideologinei ir politinei sistemai svetimą instituciją, naudojant skirtingas taktines priemones. Norima parodyti, kaip įvairuojančios oficialiųjų politinių sprendimų paieškos bei jų vykdymas sąlygojo rusų administracijos santykius su vyskupijos vadovais ir kaip reagavo žemutiniai dvasininkų sluoksniai bei paprasti katalikai. Svarbu taip pat nustatyti, kaip per šią akciją buvo traktuojamos skirtingos etnokultūrinės katalikų bendruomenės ir kiek nuo jų elgsenos priklausė oficialiųjų kalbinių naujovių rezultatai. Taip pat kreipiamas dėmesys į Bažnyčios rusifikacijos taktikos sąsajas su platesne tautine vidaus politika Vakarų krašte ir Rusijos vyriausybės diplomatinių santykių su Šv. Sostu kaita. Apskritai siekiama išaiškinti šį paradoksą: 1848 m. caras, o 1877 m. Romos kurija uždraudė rusų kalbą Rusijos imperijos katalikų bažnyčiose, bet pirmasis norėjo apsaugoti stačiatikius nuo katalikybės poveikio, o antroji – katalikus nuo stačiatikybės agresijos.

XIX a. antrosios pusės Vilniaus vyskupijos vidaus padėtimi istorikai ligi šiol domėjosi gana mažai. Ilgą laiką vyravo pragmatinis istorinis ar tiesiog publicistinis Bažnyčios rusifikacijos eigos apibūdinimas. Pirmieji autoriai pasiskirstė į dvi prieš-

gas grupės: rusų administracijos rusifikacinių veiksnių apologetų ir tradicinės lenkų kalbos Bažnyčioje gynėjų – taip pat savo rūšies apologetų.

Pirmosios grupės autoriai – anuometinės rusų administracijos Vilniuje dalyviai Aleksejus Vladimirovas ir Aleksandras Žirkevičius. A. Vladimirovas Michailo Muravjovo laikais vadovavo kuriamai valdinei Vilniaus viešajai bibliotekai, A. Žirkevičius – pulkininkas, didelis M. Muravjovo atminimo įamžinimo šalininkas, vienas Muravjovo muziejaus Vilniuje (veikė nuo 1901 m.) rėmėjų.

A. Vladimirovo knyga „Vakarų rusų bažnyčios išlenkinimo istorija“¹ – tipiškas ano meto oficialiosios istoriografijos veikalas, įrodinėjantis, kad reikia Šiaurės vakarų kraštą, savo prigimtimi rusišką, išlaisvinti iš buv. politinės lenkų tautos tradicijų glėbio. Bažnyčios rusifikavimo sumanymus Vilniuje autorius aprašo kaip tiesioginis dalyvis, kitų nuomonių kritikas. Savo vaidmenį šioje akcijoje aiškiai sureiškina, tačiau vertinga, kad savo „Istorijoje“ panaudojo ir pirminius šaltinius.

A. Žirkevičiaus veikalas kur kas stambesnis ir visų pirma skirtas katalikų kanau-ninko Ferdynando Sęczykowskio biografijai². F. Sęczykowski (1837–1907) buvo vienas svarbiausių rusų kalbos įvedimo buv. Minsko vyskupijoje (1869 m. liepos 15 d. caro įsaku ši vyskupija neteisėtai buvo panaikinta ir prijungta prie Vilniaus vyskupijos) vykdytojų 1869–1882 m. Su A. Žirkevičiumi jis susipažino per laiškus jau gyvendamas Omske. Po 1885 m. A. Žirkevičius įgijo pastarojo pasitikėjimą, todėl šis perdavė savo atsiminimus ir įvairius dokumentus. Knygos tikslas, anot autoriaus, buvo parodyti F. Sęczykowskio tragediją dėl „lenkų jėzuitų“ intrigų ir rusų politikos nepastovumo.

Antrajai autorių grupei priskirtina gana daug 1872–1898 m. užsienyje išleistų knygų, iš kurių mums vertingiausias rusų jėzuito kun. Juzefo Martinowo, lenkų teologijos magistro kun. Jano Przybyszewskio bei pora anoniminių leidinių³. Nors jie daugiausia publicistinio pobūdžio, tačiau daug dėmesio skiriama ir faktografijai – gyventojų religinio bei tautinio pasiskirstymo statistikai (J. Martinowo), praktiniam Bažnyčios rusifikavimo paruošimui, publikuojami vertingi Šv. Sosto (1877 m. liepos 11 d.), vidaus reikalų ministro, Minsko gubernatoriaus dokumentai. Šių leidinių pragmatizmas visiškai užgožė lenkų ir vietinių lietuvių, latvių, baltarusių, ukrainiečių kalbų katalikų sielovadiniam darbe problemą. Vien tik lenkų kalbos bažnyčioje konservavimas šių knygų autoriams atrodė patikimiausias visų katalikų konsolidavi-

¹ А. П. Владимиров, *История располычения западно-русского костела*, Москва, 1896, т. 2, 168 р., atspaudas iš 1896 m. *Русское обозрение*.

² А. В. Жиркевич, *Из-за русского языка (Биография каноника Сенчиковского)*, Вильна, 1911, ч. 1, т. XXXIII, 669 р., ч. 2, т. LIX, 685 р. Tai leidinys iš serijos: *Минская старина*. Труды Минского церковного историко-археологического комитета, вып. 3.

³ J. Martinow, *O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim*, Kraków, 1889, 141 p. (I leidimas išėjo 1874 m. Lione prancūzų k.); J. Przybyszewski, *Język rosyjski w katolickim rytuale i w dodatkowym nabożeństwie (Czy może być wprowadzony język rosyjski do kościołów katolickich na Litwie?)*, Lwów, 1897, 182 p.; *Litwa pod względem prześladowania w niej Rzymsko-katolickiego Kościoła szczególnie w dycezyi wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań, 1872, 108 p.; *K вопросу об обрусении католицизма в Западном крае*, Краков, 1898, т. XX, 32 p.

mo būdas iškilusios grėsmės akivaizdoje. Kaip rodo kur kas vėlesnė publicisto Zygmunto Nagrodzkiego knyga⁴, lenkų kalbos prioritetas Vilniaus krašto bei Vakarų Baltarusijos bažnyčiose liko aktualus ir po Pirmojo pasaulinio karo pakitusių politinėmis sąlygomis.

Pirmieji mums rūpimi profesionaliojo istorijos mokslo darbai pasirodė tik XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Visų pirma paminėtinas prancūzų jėzuito Adriano Boudou veikalas „Šventasis Sostas ir Rusija. Jų diplomatiniai santykiai XIX amžiuje“⁵. Šiame leidinyje pateikta daug reikšmingos medžiagos iš Vatikano archyvų, plačiai nušviečiamas Romos kurijos vaidmuo saugant Bažnyčią nuo rusų civilinės administracijos ardomųjų veiksmų, apibūdinama Vilniaus vyskupijos vadovų konformistinė laikysena, iškeltas Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus ryžtingas pasipriešinimas papildomų pamaldų, pamokslų ir apeigų rusifikacijai.

Sekdamas A. Boudou veikalu 1996 m. lenkų Bažnyčios istorikas Krzysztof Lisas parašė studiją „Pijus IX ir Lenkija Sausio sukilimo laikotarpiu“⁶, kurios vieną poskyrį paskyrė rusų administracijos pastangoms lenkų kalbą Bažnyčioje pakeisti rusų kalba. K. Lisas taip pat naudojo Vatikano archyvais, rėmėsi šaltinių publikacijomis, ano meto publicistika bei periodine spauda. Panašiai kaip A. Boudou, apibūdinamas Vilniaus vyskupijos vadovus, pasipriešinimo Bažnyčios rusifikacijai simboliu iškėlė Vilniaus miesto dekaną Stanisławą Piotrowiczių. Tačiau K. Lisas neskyrė daug dėmesio Bažnyčios vidaus padėčiai Vilniaus vyskupijoje; iš dalies jį varžė ir tai, kad visiškai nepanaudojo Vilniaus ir Peterburgo archyvų. Šią spragą ėmėsi užpildyti kun. Marianas Radwanas, kuris, semdamasis medžiagos iš Rusijos valstybiniame istorijos archyve Peterburge (toliau – RVIA) saugomo Vidaus reikalų ministerijos Kitatikų dvasinių reikalų departamento fondo (f. 821), gana plačiai nušvietė rusų kalbos įvedimo buv. Minsko vyskupijos bažnyčiose metodus ir rezultatus, vienu kitu aspektu paliesdamas taip pat senosios Vilniaus vyskupijos ir Mogiliovo arkivyskupijos padėtį⁷.

Pirmasis lietuvių istorikas, susidomėjęs mūsų nagrinėjama tema, buvo kun. Antanas Alekna. Pasitelkęs Žemaičių (Telšių) kurijos kanceliarijos medžiaga, jis M. Valančiaus biografinėje studijoje ganėtinais plačiai apibūdino šio vyskupo vaidmenį stengiantis iš karto sužlugdyti civilinės administracijos veiksmus įvesti rusų kalbą vyskupijos bažnyčiose⁸. A. Alekną šia tema papildė Vytautas Merkys⁹.

⁴ Z. Nagrodzki, *Rola duchowieństwa katolickiego w godzinie prób i cierpień na terenach Litwy i Białorusi (1863–1883)*, Wilno, 1935, 149 p.

⁵ A. Boudou, *Le Saint Siège et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX siècle*, Paris, 1922–1925, t. 1–2; vertimas: A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja, Stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, Kraków, 1928–1930, t. 1–2.

⁶ K. Lis, *Pius XI a Polska w dobie powstania styczniowego*, Lublin, 1996, p. 205–222.

⁷ M. Radwan, *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie, Nasza przeszłość*, Lublin, 2001, t. 95, p. 215–239.

⁸ A. Alekna, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, 1 leid., Klaipėda, [1923], 2 leid., Čikaga, 1975, p. 232–238.

⁹ V. Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 579, 584, 692–698.

Rašydamas apie sumanymą surusinti Bažnyčią Darius Staliūnas savo straipsnyje¹⁰ dėmesį sutelkė į Rusijos politinio elito pastangas koreguoti imperijos vienybę užtikrinančius ideologinius prioritetus – vietoje stačiatikybės į pirmą vietą iškeliant rusų kalbą, t. y. „lingvistinio katalikybės asimiliavimo“ strategiją. Jis panaudojo kai kurias konkrečiai Bažnyčios rusifikaciją liečiančias Vilniaus generalgubernatoriaus bei Katalikų dvasinių reikalų departamento bylas ir priėjo prie ganėtinai netikėtos išvados, kad to „lingvistinio asimiliavimo“ pastangų iniciatyva visų pirma priklauso provincinei rusų administracijai Vilniuje.

Apžvelgtoji literatūra į mūsų keliamus klausimus atsako tik fragmentiškai, kai kurie svarbūs teiginiai reikalauja didesnės argumentacijos, be to, dalis ankstesnių leidinių buvo aiškiai angažuota buvusių politinių veiksmų.

Nustatant temos subordinuotų įvykių rišlią seką ir siekiant naujų argumentacijos išvadų, buvo stengtasi kuo išsamiau panaudoti tuo metu konfrontuojančių bažnytinių ir civilinių įstaigų kanceliarijų dokumentus, ypač Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos (f. 378, BS), Vilniaus vyskupijos kurijos (f. 694) bei konsistorijos (f. 604) fondų, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA), ir tą dalį vyskupijos kurijos fondo, kuri įeina į Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyno (toliau – MAB) Vilniaus kapitulos fondą (f. 43).

REVIZINĖ KOMISIJA IR JOS SIŪLYMAI

Rusų kalbos įvedimo Katalikų Bažnyčioje istoriją ligi šiol priimta pradėti nuo Vilniaus generalgubernatoriaus Konstantino von Kaufmano valdymo, kai 1865 m. balandžio 17 d. jis šiame poste pakeitė Michailą Muravjovą ir sudarė Vilniuje revizinę komisiją Šiaurės vakarų krašto Romos katalikų dvasininkijos reikalams. 1866 m. sausio 31 d. rašte savo ypatingų įpareigojimų valdininkui Aleksejui Storoženkai nurodė šios komisijos sudėtį ir jos uždavinius. Patį Storoženką paskyrė komisijos pirmininku, o jos nariais – ypatingų įpareigojimų valdininkus Nikolajų Derevickį bei Aleksandrą Laptevą, savo, kaip Vilniaus karo apygardos kariuomenės vado, adjutantą štabo rotmistrą Vladimira Samariną ir kanceliarijos valdytojo padėjėją Ivaną Nikotiną¹¹. Tad visi šios komisijos nariai buvo artimiausi K. Kaufmano administracijos pareigūnai.

Tame pačiame rašte K. Kaufmanas nurodė ir šios komisijos uždavinius, motyvuotus buvusiu sukilimu, kuris „taip smarkiai sukrėtė čionykštį iš senų senovės rusišką kraštą, iš tiesų parodė, kad Romos katalikų dvasininkai sukilime vaidino svarbiausią apgailėtiną vaidmenį, todėl vyriausybė (pabraukta – *V. M.*) buvo priversta imtis priemonių, kad ateityje jie būtų nukenksminti“. Įgyvendindama vyriausybės priemonės komisija turinti nustatyti, kaip ir kiek sumažinti katalikų vienuolynų bei bažnyčių ir jų dvasininkų skaičių, kaip pastaruosius kontroliuoti bei izoliuoti (nuo visuomenės). Jis, K. Kaufmanas, vykdydamas caro 1864 m. liepos 7 d. paliepimą dėl

¹⁰ D. Staliūnas, Kalba ar konfesija? (Sumanymas įvesti rusų kalbą Vakarų krašto pridėtinėse katalikiškose pamaldose), *Lietuvos istorijos metraštis, 1999 metai*, Vilnius, 2000, p. 125–136.

¹¹ Minėtas K. Kaufmano raštas, LVIA, f. 378, BS, 1866 m., b. 1340, l. 1–3.

lenkų kalbos uždraudimo visose šio krašto mokyklose, jau nurodęs, kad ir katalikų dvasinėse seminarijose visi dalykai būtų dėstomi vien rusiškai arba lotyniškai. Dabar komisija turinti paruošti sprendimą, kad lenkų kalba nebebūtų sakomi nė pamokslai. Kuo siūloma pamoksluose pakeisti lenkų kalbą, neminima. K. Kaufmano užduotyje Revizinei komisijai nė žodžiu neužsimenama apie rusų kalbos įvedimą pamoksluose ar apskritai katalikų papildomose pamaldose, t. y. tose, kuriose nereikia vartoti lotynų kalbos.

K. Kaufmano nurodymai Revizinei komisijai visiškai atitiko tuos veiksmus, kurių rusų administracija po 1863 m. sukilimo papildomai ėmėsi šalindama lenkų kalbą iš švietimo ir viešojo visuomeninio gyvenimo. Dar 1865 m. lapkričio 13 d. ir vėlesniu – 1866 m. vasario 9 d. aplinkraščiu K. Kaufmanas, remdamasis caro patvirtintu 1864 m. gegužės 24 d. Vakarų komiteto (Peterburge) nutarimu, uždraudė vartoti lenkų kalbą visose įstaigose, kultūriniuose renginiuose, prekybos ir pramonės įmonėse, nustumdamas ją tik į uždarą privatų gyvenimą¹². Šiame kontekste prisimintinas ir 1865 m. rugsėjo 6 d. K. Kaufmano aplinkraštis dėl visiško lietuviškos spaudos lenkišku, t. y. tradiciniu lotynišku, raidynu uždraudimo, kurį šis generalgubernatorius motyvavo siekimu „grąžinti“ kraštą į stačiatikių tikėjimą ir „apsaugoti liaudies mases nuo polonizacijos“¹³. Antra vertus, katalikų vaikų tikybos mokymui mokyklose imta naudoti rusiškus vadovėlius, pavyzdžiui, kareiviams skirtas dominikonų vienuolio kun. Dominyko Stacevičiaus katekizmas arba net stačiatikių šventiko Joano Bazarovo „Biblinė Senojo ir Naujojo testamento istorija“, evangelijų ištraukos.

K. Kaufmanas palaikė nuolatinį ryšį su Revizine komisija, ir tai lėmė ne tik jos funkcijos, bet ir biurokratinis darbas apskritai. Tad ir 1866 m. kovo 7 d. Revizinės komisijos nutarimas negalėjo būti K. Kaufmanui netikėtas. Jame sakoma: „Jau oficialiai atmestą lenkų kalbą Šiaurės vakarų krašte galutinai pašalinti iš R[omos] katalikų pamaldų, taip pat iš maldaknygių ir pamokslų“. Be to, pasiūlyta uždrausti pardavinėti lenkiškas maldaknyges, kurios yra knygynuose bei sandėliuose, nupirkti ir sunaikinti, toliau nebeleisti jų spausdinti ir įvežti iš kitur. Tinkamo turinio maldaknyges ir Martyno Bialobrzeskio bei Andriejaus Filipeckio pamokslus išversti į rusų kalbą, vertimo reikalams prie Revizinės komisijos įsteigus tam tikrą skyrių, kuriame turėtų dalyvauti Vilniaus vyskupijos valdytojas Petras Žilinskis (Žyliński), vienuolynų vizitatorius, Šv. Jono bažnyčios klebonas prelatas Antanas Nemeška (Niemeksa) ir vienas stačiatikių metropolito paskirtas šventikas. Nutarta šias rusiškas katalikiškas maldaknyges visur pardavinėti, be to, kunigams, šventikams, karo komendantams, ispravnikams, nuovadų pristavams padedant jas keisti į surenkamas iš žmonių senąsias lenkiškas maldaknyges. Minėtus rusiškus pamokslų leidinius kunigai privalo įsigyti. Anot komisijos, rusų kalba galės būti spausdinami taip pat tinkami originalūs vietos kunigų pamokslai. Komisija nesutarė tik vienu klausimu – lenkų ar rusų kalba bažnyčiose leistinos neliturginės giesmės ir maldos¹⁴.

¹² Vilniaus gubernatoriaus Nikolajaus Gruzinskio 1901 m. memorandumas (spausdintas), *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 298b, l. 82–83.

¹³ J. Matusas, Apie lotyniškų raidžių draudimą lietuviškiems spaudiniams, *Athenaeum*, 1933, t. 4, p. 21–24 (aplinkraščio publikacija).

¹⁴ Komisijos 1866 03 07 posėdžio protokolas Nr. 4, *LVIA*, f. 378, BS, 1866 m., b. 2522, l. 8–9.

Šis nutarimas rodo, kad K. Kaufmanas pirminiais savo nurodymais komisijos kompetencijos neapribojo, iškilus reikalui komisija galėjo svarstyti naujus Katalikų Bažnyčios suvaržymo klausimus. Prieš priimant šį nutarimą komisijos pirmininkas padarė pranešimą dėl lenkų kalbos pakeitimo rusų kalba katalikų pamaldose, maldaknygėse ir pamoksluose, pateikė du lenkiškų maldaknygių sąrašus: viename nurodytos tinkamos vertimui į rusų kalbą, kitame esančias dėl jų žalingumo reikia sunaikinti, atsinešė parodyti ir pačias maldaknyges. Beje, komisijos narys V. Samarinas prieštaravo rusų kalbos įvedimui bažnyčioje. Jo manymu, uždraudus lenkų kalbą, turinti būti palikta tik liturginė lotynų kalba. Tačiau komisijos nutarimą nulėmė iš K. Kaufmano gautas Kijevo generalgubernatoriaus Aleksandro Bezano konfidencialus raštas, kad reikia imtis ryžtingų priemonių „lotynų-lenkų“ propagandai krašte nuslopinti, svarstytas Aleksejaus Vladimirovo memorandumas dėl Šiaurės vakarų krašto katalikų pamaldų kalbos.

Išsamiai žinomas tik A. Vladimirovo siūlymas. Beje, jis save laikė ir visos akcijos dėl lenkų kalbos pakeitimo bažnyčioje rusų kalba iniciatoriumi. 1866 m. pradžioje jis tebuvo neetatinis Vilniaus švietimo apygardos mokytojas, tačiau neretai svečiavosi generalgubernatoriaus rūmuose. Kaip pats prisimena, 1866 m. sausio viduryje drauge su kitais 20 svečių pietavęs pas K. Kaufmaną. Kilęs pokalbis apie Šumsko katalikų parapijos perėjimą į stačiatikybę, ir imta džiūgauti, kad greit katalikybė bus nublokšta už Nemuno, t. y. į Lenkijos Karalystę. Greita stačiatikybės pergalė suabejojęs vienas A. Vladimirovas. Šitai girdėjęs ir įsiminęs K. Kaufmanas po kelių dienų atskirai pasikvietė A. Vladimirovą į savo rūmus ir paprašė pagrįsti abejones. A. Vladimirovas teigė, kad liaudies prisirišimas prie savo religijos esąs didelis, net buvę unitai (graikų katalikai) dar nepripratę prie stačiatikybės ir mieliau naudojami katalikų kunigų patarnavimais. Dėl to tiesioginis katalikų vertimas stačiatikiais esąs neperspektyvus, ypač kai jie gyvena vyraujančioje katalikų terpėje. Po 5 dienų, sausio 26 d., A. Vladimirovas savo nuomonę išdėstė atskiru „Memorandumu apie Vakarų Rusijos Bažnyčios išlenkinimą papildomose pamaldose ir pamoksluose įvedant rusų kalbą vietoje lenkų kalbos“. K. Kaufmanas pažadėjęs, kad memorandumui duos tolesnę eigą¹⁵. Matyt, dėl to šis memorandumas atsidūrė Revizinėje komisijoje, nors pats A. Vladimirovas jai niekad nepriklausė. Šis dar K. Kaufmano žodžiu paremtas memorandumas išties nulėmė komisijos kovo 7 d. nutarimą. Tačiau mums atrodo, kad ne A. Vladimirovas paveikė K. Kaufmano pasirinkimą dėl rusų kalbos Bažnyčioje. Tokių svarbių dalykų ideologinio ir politinio įkvėpėjo reikia ieškoti kur kas reikšmingesnėse Rusijos valstybininkų sferose.

Pats A. Vladimirovas prisimena, kad K. Kaufmanas jo memorandumo nuorašą pasiuntė rusų publicistui Michailui Katkovui, kuris tuomet redagavo labai politiškai įtakingą dienraštį „Moskovskije vedomosti“ (Maskvos žinios). Šis A. Vladimirovo sumanymą karštai palaikęs ir išreiškęs pritarimą savo laikraštyje¹⁶. Tačiau iš tikrųjų M. Katkovas padarė įtaką A. Vladimirovui.

Bažnyčios „išlenkinimo“ – depolonizacijos ir rusų kalbos įvedimo katalikų pamaldose, pamoksluose bei apeigose idėją M. Katkovas subrandino dar tuomet, kai

¹⁵ А. Владимиров, *op. cit.*, p. 1, 67–70.

¹⁶ *Ibid.*, p. 71.

Vilniaus generalgubernatoriumi buvo M. Muravjovas. Antai 1864 m. vasario 8 d. „Moskovskije vedomosti“ (Nr. 33) vedamajame rašė, kad Vakarų gubernijose stengiantis išskirti katalikybę ir lenkystę reikia mokyklose visus vaikus mokyti tikybos vien rusų kalba, ir bažnyčiose pamokslai turi būti sakomi rusiškai, meldžiamasi iš rusiškų maldaknygių, tuomet katalikai nebesijausią lenkais ir nebegalėsia savęs nelaikyti rusais. Vakarų krašto stačiatikiams dėl to nebūsią jokio pavojaus, nes ir dabar jie supranta lenkiškai, bet į bažnyčias neina melstis¹⁷.

1864 ir 1865 m. M. Katkovas dar keturiuose minėto laikraščio numeriuose kartojė, kad rusų kalbos draudimas bažnyčiose tarnauja vietos gyventojų polonizacijai ir trukdo „rusų tautos atgimimui“ Vakarų gubernijose. Norint sujungti rytų ir vakarų rusus į vieną politinę tautą, kalbančią bendra rusų kalba, esą būtina pašalinti visa tai, kas palaiko lenkų valstybės idėją. Iš karto „reikalauti religinės vienybės reikštų reikalauti neįmanomo dalyko“. Religinė vienybė yra atskiras rūpestis, jo esą neverta sutapatinti su politiniu tautos suvienijimu¹⁸.

1866 m. tokių straipsnių jau buvo kur kas daugiau, anksčiau iškelta Bažnyčios surusavimo idėja išplėtota labiau argumentuojant. Matyt, M. Katkovą stimulavo du papildomi veiksniai: caro atsakymas į naujajam Vilniaus ir Kijevo generalgubernatorių pasveikinimus nurodant imtis veiksmingų priemonių Vakarų kraštui surusinti¹⁹ ir žinios apie Vilniuje svarstomą klausimą dėl rusų kalbos įvedimo Bažnyčioje. M. Katkovui atrodė, kad šio krašto rusifikacijai svarbi valstiečių reforma, privalomas žemės išpirkimas, 1865 m. gruodžio 10 d. įstatymas dėl lenkų žemėvaldos apribojimo, net lenkiškų iškabų ir lenkų kalbos vartojimo viešose vietose uždraudimas. Šia proga M. Katkovas primena Prancūzijos pavyzdį, kur politinė prancūzų tauta absorbuoja visas etnokultūrinės bendruomenės. Ir rusų tautai turi priklausyti visi Imperijos valdiniai. Šį tikslą Vakarų krašte įgyvendinti, jo manymu, visų pirma trukdo lenkai.

Anot jo, „lenkas ne etnografinis terminas, kaip, pavyzdžiui, čigonas, lenkas yra politinis terminas“. Šią frazę įvairiais variantais savo vedamuosiuose kartojė keletą kartų. Vakarų krašto surusinimas – tai ne lenkų arba katalikų išvayymas, bet „galimybė kiekvienam lenkui tapti rusu“. Juk net garsios Vakarų krašto lenkų giminės genealogiškai esą ne mažiau rusiškos kaip tikros rusų giminės. Geriausia priemonė – Bažnyčios išlenkinimas, tačiau jį reikia suprasti vien kaip rusų kalbos įvedimą. Vakarų krašte būtų pasijuokta, rašė M. Katkovas, jei lenkų kalbą būtų sumanyta pakeisti „ne išdailinta literatūrine rusų kalba, o, pavyzdžiui, baltarusių tarme, kurią dar reikia išstobulinti, ir kuriam tikslui to reikia?“ Ar ne tam, kad į Bažnyčią neįsileistų rusų kalbos ir ją atitvertų nuo „maskolių“? Tikėjosi, kad Vilniaus administracija šį darbą sėkmingai įveiks, nes ji jau pasižymėjusi Stačiatikių Bažnyčios ir rusų tautos išaukštinimu²⁰.

¹⁷ М. Н. Катков, *Собрание передовых статей Московских ведомостей, 1864 год*, Москва, 1897, p. 92–93.

¹⁸ Ibid, p. 201 (Nr. 75); ... *1865 год*, Москва, 1897, p. 262 (Nr. 94), 448 (Nr. 158), 756–757 (Nr. 262).

¹⁹ Ibid., ...*1866 год*, Москва, 1897, p. 76 (Nr. 26).

²⁰ Ibid., p. 77 (Nr. 26), 156 (Nr. 53), 172 (Nr. 60), 290–292 (Nr. 142), 295–297 (Nr. 144), 305–308 (Nr. 147).

Atsakyti į klausimą, ar M. Katkovas rusų kalbai, kaip imperijos jungčiai, teikė didesnę prioritetą negu stačiatikybei, sunku, juolab kad argumentų reikėtų ieškoti ne vien Katalikų Bažnyčios surusavimo sumanymuose. Beje, ir pats M. Katkovas, rašydamas apie lenkų sukilimą, tvirtai laikėsi nuomonės: „Rusų tautinė savimonė visiškai pasireiškia tik savo aukščiausiu simboliu laikydama Stačiatikių Bažnyčią. Svarbiausia jėga Vakarų krašte yra dvasininkija [...] Jokios mūsų reformos neduos naudos, jei šiai didžiajai jėgai liksime nerūpestingi“²¹.

Grįžtant prie A. Vladimirovo, K. Kaufmano ir M. Katkovo santykių trikampio, reikia pasakyti, kad A. Vladimirovas savo memorandumą rašė M. Katkovo vedamųjų paveiktas, o K. Kaufmanas A. Vladimirovo memorandumą atsiliepimui siuntė ne kokiam kitam įtakingam publicistui, o M. Katkovui, nes buvo skaitęs jo vedamuosius. Šiuo atveju ideologinės bei politinės minties judėjimo kryptis taps visiškai logiška.

M. Katkovo adeptai Vilniuje rusų kalbos įtvirtinimą bažnyčioje telaiškė tautiniu manevru oficialiam strateginiam stačiatikybės įtvirtinimui pasiekti. Antai A. Vladimirovas kitaip manantiems rusų administracijos pareigūnams įrodinėjo, jog lenkų kalbos išvaymas iš Bažnyčios sudarys sąlygas stačiatikybei sėkmingai kovoti su pačia katalikybe²².

Nors A. Vladimirovas tvirtina, kad K. Kaufmanas buvęs labai palankus Katalikų Bažnyčios rusifikavimo planui, tačiau tuo reikia abejoti. Kariavimo praktikos išugdymas K. Kaufmano intelektas vargu ar galėjo teikti prioritetą ne atviroms represijoms, o naujoms politikos vingrybėms. Be to, pats būdamas austrų kilmės, bijojo, kad nebūtų įtartas nepalankumu stačiatikybei. Kaip rodo faktai, jis visais atvejais tęsė M. Muravjovo vykdytą smurtą ir šiam reikalui paveldėjo tinkamą civilinį ir karinį aparatą. Lyg atsiliepdamas į Revizinės komisijos nutarimą, 1866 m. liepos 23 d. dviem aplinkraščiais leido pardavinėti lenkiškas knygas Šiaurės vakarų krašte tik vienam knygynei Vilniuje, o smulkieji knygnai tegalėjo platinti tik lenkiškas maldaknyges. Apkaltinęs Vilniaus spaustuves, kad spausdina uždraustas lenkiškas ir žemaitiškas knygas, uždraudė visoms spaustuvėms turėti lenkišką šriftą²³. Šiame krašte spausdinti lenkiškas knygas, tarp jų ir maldaknyges, neliko galimybės. Kaip K. Kaufmanas manė depolonizuoti Katalikų Bažnyčią, rodo jo visą valdymo laikotarpį lydėję veiksmai stačiatikiais versti ne tik atskirus asmenis ir šeimas, bet ištisas katalikų parapijas. Praktiškai jis siekė, kad krašto katalikybės centras – Vilnius – būtų apsuptas stačiatikių parapijų ir jų didingų šventovių²⁴. Taip Paberžės, Dūkštų, Riešės (filija), Šums-

²¹ Ibid., ... 1863 год, Москва, 1897, p. 595 (Nr. 221).

²² A. П. Владимиров, op. cit., p. 111. Jam buvęs malonus vieno lenkų dvasininko straipsnis *Gazzetta d'Italia*, kuriame tvirtino, jog rusų kalbos įvedimas rusų ir lietuvių provincijų bažnyčiose reikš durų atlapojimą stačiatikybei (ibid., p. 104).

²³ Minėti aplinkraščiai, *LVA*, f. 380, ap. 101, b. 3753, l. 50–53, b. 3884, l. 47.

²⁴ Einančio Vilniaus gubernijos patarėjo pareigas 1905 06 17 raportas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVA*, f. 378, BS, 1905 m., b. 404, l. 45–46.

Vilniaus vyskupijoje katalikų bažnyčių ir koplyčių iš viso buvo panaikinta 1861–1865 m. – 22, 1866–1870 m. – 89, 1871–1901 m. – 5, Minsko vyskupijoje atitinkamais metais – 13, 53 ir 10, Mogiliovo arkivyskupijoje – 4, 42 ir 7, Žemaičių vyskupijoje – tik 1, 0 ir 1 (M. Radwan, op. cit., p. 213).

ko, Rūkainių su Kenos ir Kijonių koplyčiomis, Rudaminos, Astravo katalikų parapijos buvo paverstos stačiatikių parapijomis, o katalikų bažnyčios – cerkvėmis.

Kaip minėjome, dėl Bažnyčios depolonizacijos, įvedant rusų kalbą, Revizinės komisijos nuomonė iš pat pradžių nebuvo vienareikšmiška (pvz., V. Samarino), tačiau komisija buvo perdėm maža, kad diskusija būtų galėjusi išsiplėtoti. Pats K. Kaufmanas, matyt, kažkieno paakintas, kad komisiją sudaro vien jo įstaigos pareigūnai, 1866 m. gegužės mėnesį ją papildė dar šešiais nariais – Vilniaus Šv. Nikolajaus katedros protojerėjumi Viktoru Gomolickiu, generolu majoru Vasilijumi Ratčiu, žurnalo „Vestnik Zapadnoj Rossii“ redaktoriumi Ksenofontu Govorskiu, Vilniaus švietimo apygardos inspektoriumi Vasilijumi Kulinu, Vilniaus berniukų gimnazijos direktoriumi Piotru Bezsonovu ir mergaičių gimnazijos vyresniuoju mokytoju Pavelu Roščinu²⁵. Tad jie atstovavo jau ir Stačiatikių Bažnyčiai bei Vilniaus švietimo apygardos žinybai.

Greit komisijoje susidarė keturių narių – N. Derevickio, V. Samarino, V. Kulino ir P. Bezsonovo – opozicija. Jie komisijai svarstyti pateikė savo atskirus memorandumus, kurie šiek tiek vėliau Peterburge buvo išspausdinti atskiru leidiniu²⁶. Visus keturis autorius jungia bendra mintis – Katalikų Bažnyčią depolonizuoti būtina, nes ji skleidžia priešišką Rusijai politinę lenkų idėją, lenkina baltarusių valstiečius. Rusų kalbą bažnyčiose įvesti esą pavojinga, nes padidės katalikybės trauka stačiatikiams, ypač neofitams (beje, jų prie naujojo tikėjimo rusų administracija nepajėgė pririšti net padedant policijai ir kariuomenei). Bažnyčioje turinti likti vien lotynų kalba. Anot P. Bezsonovo, rusų kalba katalikams tegali ateiti per krašto surusinimą ir sustačiatikinimą. V. Kulinas manė, kad visą administracijos energiją reikia skirti stačiatikybei platinti, tuomet stačiatikybės triumfo teksią laukti tik penkerius metus. Negalime pamiršti ir K. Govorskio, kurio komisijos svarstyto memorandumo pavadinimas „Priemonės Romos katalikybei Vakarų Rusijoje panaikinti“ rodo minėtam ketvertui giminingas mintis²⁷. Kitaip sakant, ši komisijos narių grupė nesugalvojo nieko nauja: ji pritarė jau realizuojamai konfesinei politikai, geriausiu atveju – ieškojo būdų kaip sklandžiau ir sparčiau gauti jos rezultatus.

Pasirodo, kad ir minėtoji grupė tebuvo įtakingesnių globėjų bei ideologų marionetė. Iš jų gerai žinome Peterburgo stačiatikių dvasinės akademijos profesorių Michailą Kojalovičių ir vieną svarbiausių slavofilų vadovų – publicistą Ivaną Aksakovą. Beje, Vilniaus švietimo apygardos vadovybėje tuomet slavofilų pasekėjų buvo apščiai (pvz., V. Kulinas, P. Bezsonovas).

²⁵ Revizinės komisijos 1866 05 28 posėdžio protokolas, *LVA*, f. 378, BS, 1866 m., b. 2522, l. 23.

²⁶ *О введении русского языка в римско-католическое богослужение*, С. Петербург, 1867? Šio spaudinio Vilniaus bibliotekose nepavyko rasti, bet jo turinys išsamiai su plačiomis citatomis išdėstytas šiuose leidiniuose: А. П. Владимиров, *op. cit.*, p. 75–84 ir *О допущении русского языка в иноверческое богослужение*, *Русский вестник*, изд. М. Катковым, 1867, сентябрь, p. 325–381.

²⁷ Revizinės komisijos 1866 07 28 posėdžio protokolas, *LVA*, f. 378, BS, 1866 m., b. 2522, l. 52.

Minėtoji grupė M. Kojalovičių į Vilnių pasikvietė specialiai, visai 1866-ųjų vasarai. Jis asmeniškai vizitavo aukštus Vilniaus pareigūnus, rašė straipsnius vietos oficialiam laikraščiui „Vilenskij Vestnik“, visur įtaigaudamas, kad Katalikų Bažnyčios rusifikacija sukelsianti ir katalikų, ir stačiatikių sąmyšį ir kad iš to turėsią naudoti vien kunigai ir lenkų ponai. M. Kojalovičius tematė tradicinį katalikų vertimo stačiatikiams būdą. Matyt, M. Kojalovičiaus pastangomis Peterburge buvo išspausdinti ir tie keturi memorandumai. Žalingiausiu Bažnyčios rusifikacijos oponentu A. Vladimirovas laiko I. Aksakovą²⁸.

I. Aksakovo nuomone, Vakarų gubernijose pagrindinis tautybės determinantas yra religija. Jei į katalikų pamaldas būtų įvesta rusų kalba, tai vyriausybei tektų pripažinti, jog katalikai taip pat gali būti rusais, taigi ir valstybės administracijos valdininkais²⁹. Šias savo pažiūras I. Aksakovas propagavo slavofilų laikraštyje „Moskva“. Stačiatikybę svarbiausiu rusų tautiškojo požymiu laikė ir pats caras³⁰.

Į vidaus diskusijas įklimpusi Revizinė komisija, matyt, nenusipelnė ne tik K. Kaufmano, bet ir jo įpėdinio grafo Eduardo Baranovo (pareigas perėmė nuo 1866 m. spalio 9 d.) didelio pasitikėjimo. Tai, kad caras Aleksandras II 1866 m. lapkričio 22 d. įsaku nutraukė konkordatą su Šv. Sostu, E. Baranovui atrodė, kad Šiaurės vakarų krašto katalikai palikti jo valiai. 1867 m. vasarą, būdamas Peterburge, E. Baranovas aplankė užsienio reikalų kanclerį Aleksandrą Gorčiakovą, kalbėjosi apie konkordato nutraukimo svarbą, tikėjosi, kad šitai privers katalikų dvasininkus laikytis politinės atsakomybės. E. Baranovas prašė A. Gorčiakovą, artimą imperatoriui pareigūną, nurodyti, kaip Vakarų krašto administracija toliau turinti veikti³¹. N. Derevickis, kaip Laikinojo Vilniaus karo apygardos lauko auditoriato narys, savo keletu memorandumų apie katalikų dvasininkų vaidmenį 1863 m. sukilime provokavo valdžios įstaigas imtis veiksmingesnių priemonių prieš Katalikų Bažnyčią apskritai³².

Tiesa, E. Baranovas, kažko tikėdamasis iš vidaus reikalų ministro, 1867 m. rugpjūčio 22 d. jį pirmą kartą informavo, kad Vilniuje veikia Revizinė komisija. Tačiau ministras Piotras Valujevas į tai nereagavo. Komisija susidomėjo tik naujas ministras Aleksandras Timaševas, skaitydamas senus pranešimus iš Vilniaus. 1868 m. balandžio 15 d. jis paprašė tuometinį Vilniaus generalgubernatorių Aleksandrą Potapovą (pareigas ėjo nuo 1868 m. kovo 2 d.) duoti apie šią komisiją išsamesnių

²⁸ А. П. Владимиров, *op. cit.*, p. 71, 86, 95.

²⁹ D. Staliūnas, *op. cit.*, p. 133. Šias I. Aksakovo mintis D. Staliūnas dėsto išanalizavęs jo raštus Šiaurės vakarų krašto lenkų klausimu.

³⁰ 1867 06 13 Aleksandras II, lankydamasis Vilniuje, iš generalgubernatoriaus rūmų išėjo į aikštę, kurioje buvo susirinkę daug administracijos sukviestų valstiečių, pašaukę stačiatikius neofitus ir jiems tarė: „Labai džiaugiuosi jus matydamas stačiatikiams. Esu įsitikinęs, kad jūs į senąjį šio krašto tikėjimą perėjote iš įsitikinimo ir nuoširdžiai; žinokite, kad jau tapusiems stačiatikiams aš jokiu būdu neleisiu ir drausiu grįžti į katalikybę. Ar girdite? Kartoju: aš džiaugiuosi jus matydamas stačiatikiams“ (С. С. Татищев, *Император Александр II. Его жизнь и царствование*, 2-ое изд., С. Петербург, 1911, т. 2, p. 22).

³¹ A. Baranovo 1867 07 12 raštas A. Gorčiakovui, *LVI A*, f. 378, PS, 1867 m., b. 603, l. 3–6.

³² N. Derevickio 1965 10 23 – 1867 10 14 memorandumai, *ibid.*, l. 7–40, 65–127.

duomenų. A. Potapovas atsakė, kad komisija darbą baigė ir nusiuntė jos memorandumą su priimtais nutarimais³³.

Šiame memorandume visas dėmesys sutelktas į tai, kaip reikia Katalikų bažnyčią Šiaurės vakarų krašte paimti civilinės administracijos kontrolėn. Svarbiausia kliūtimi laikoma Bažnyčios sąsaja su istorine politine tauta, su dabartine „svetima aukštutinių klasių tautybe“. Esą visos buvusios Lenkijos įstaigos krašte jau panaikintos, išskyrus vieną – Bažnyčią. Krašto vienybei su Rusija sustiprinti reikia katalikams vietoje lenkų kalbos įvesti rusų kalbą ir tuo būsianti katalikybė atskirta nuo lenkystės. Įvedant rusų kalbą susidarysianti galimybė per civilinės kontrolės sietą perkošti visas katalikų maldas, himnus ir visa tai, „kas turi propagandinį pobūdį“. „Pagaliau rusų kalbos įvedimas Bažnyčioje, – rašoma memorandume, – žada didelę naudą stačiatikybei. Tai sustiprins rusų tautą ir paruoš jos triumfą, taip pat sustiprins stačiatikybę ir palengvins jos sėkmę [...] Suartėję su rusų kalba vietos katalikai suartės ir su stačiatikybe [...] Įveikus lenkystę bus lengvai pasiekiamas ir religinis šio krašto susiliejimas su visa Rusija“.

Memorandumas taip pat nenutylėjo ir opozicinės nuomonės. Įvedus rusų kalbą katalikybė neteksianti užsienio religijos statuso, gausianti sąlygas plisti, ypač tarp baltarusių, be to, trukdysianti stačiatikybės pergalei šiame krašte.

Memorandume šios abi nuomonės išdėstytos taip, kad jos visiškai neprieštarauja žinomai 1832 m. Sergejaus Uvarovo oficialiojo tautiškumo teorijai.

CARO PALIEPIMAS DĖL RUSŲ KALBOS LEIDIMO KATALIKŲ RELIGIJOS REIKALAMS

Kuriai Revizinės komisijos nuomonei pritaro vietos civilinė administracija ir vyriausybė, visų pirma priklausė nuo bendrosios vidaus politikos „lenkų klausimu“ pokyčių. Vyriausybė matė būtinybę baigti Šiaurės vakarų krašto pacifikaciją ir normalizuoti visuomeninį bei ekonominį gyvenimą. Dar 1867 m. gegužės 17 d. caras traukiniu važiuodamas per Virbalį šioje stotyje E. Baranovui nurodė nutraukti bylas dėl buvusio sukilimo. 1874 m. caro paliepimu atsisakyta tolesnio seniau kaltinamaisiais patrauktų dvarininkų žemės konfiskavimo. 1867 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais panaikintas karo teismas, vadinamas Laikinoju Vilniaus karo apygardos lauko auditoriatu. 1867–1870 m. viena po kitos iš Vilniaus generalgubernatoriaus pavaldumo išbrauktos Vitebsko, Mogiliovo ir Minsko gubernijos. 1868–1872 m. laipsniškai panaikintas karo stovis Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose. Reikia prisiminti, kad 1867–1868 m. Rusiją sukrėtė baisus badas. Caras vietoje vidaus reikalų ministro P. Valujevo, kuris nesiėmęs priemonių kovai su badu, 1868 m. kovo 9 d. paskyrė ribotų buržuazinių reformų šalininką A. Timaševą, kuris, kaip manė, sugebės pataisyti vidaus padėtį.

³³ A. Timaševos raštas ir A. Potapovo 1868 04 24 atsakymas su Revizinės komisijos memorandumu, *LVI*A, f. 378, BS, 1866 m., b. 1340, l. 67–112.

A. Potapovo nurodymu Revizinė komisija buvo likviduota 1868 06 01, jos bylos perduotos Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos bendrajam skyriui (A. Storoženkos 1868 06 23 raštas A. Potapovui, *ibid*, l. 114).

Norint apraminti badaujančius Vilniaus generalgubernatorijos gyventojus, audringas naujų cerkvių statybos ir jų perdirbimo iš bažnyčių bumas buvo pristabdytas³⁴. A. Potapovas, anot Sergejaus Rimskio, nebuvo puolamosios stačiatikių politikos šalininkas ir „apramindavo tuos valdininkus ir dvasininkus, kurie manė veikti kaip ir seniau“³⁵.

Tarp A. Potapovo ir A. Timaševų užsimezgė harmoningi santykiai ir dėl Bažnyčios rusifikavimo. A. Timaševas, gavęs iš A. Potapovo siūlymą įvesti rusų kalbą Katalikų Bažnyčioje, dėl formalumo atsiklausė Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos nuomonės, tačiau ši iš principo atsakė neigiamai, nes tai esą paties popiežiaus dispozicijoje, be to, ši naujovė sukeltų tikinčiųjų susirūpinimą dėl Bažnyčios neliečiamumo³⁶. Panašų klausimą gavęs stačiatikių Švč. Sinodo oberprokuroras neprieštaravo rusiškoms katalikų pamaldoms³⁷.

Šie skirtingi atsakymai A. Timaševą suglumino, todėl vėl klausė A. Potapovo nuomonės, bet šis išsisuko primindamas, kad kitatikių konfesijų reikalai priklauso ministerijos dispozicijai. Kai ši delsė, A. Potapovas aliarmavo, kad reikia skubiai įvesti bažnyčiose rusiškas maldas už carą bei jo giminę ir ruošti naują katalikų apeigyną (*Rituale Sacramentorum*), kuriame lenkų kalba būtų pakeista rusų kalba. Prašė pasirūpinti, kad caras Aleksandras II panaikintų atitinkamą Mikalojaus I draudimą³⁸. Mat kai 1848 m. Selskoje Selo katalikų parapijos klebonas dominikonas Boguslavas Onichimovskis kada ne kada ėmė sakyti pamokslus rusiškai, stačiatikiai, bijodami katalikybės patrauklumo, pasirūpino, kad vidaus reikalų ministras Levas Perovskis šitai praneštų carui. Pastarasis rusiškus katalikų pamokslus uždraudė, leisdamas juos sakyti tik užsienio kalbomis³⁹. Po to laikytasi taisyklės, kad rusų kalba bažnyčiose nebūtų toleruojama visais atvejais.

Tik 1869 m. lapkričio pabaigoje A. Timaševas galutinai apsisprendė padaryti pranešimą carui, kad A. Potapovas kelia klausimą dėl lenkų kalbos katalikų bažnyčiose pakeitimo rusų kalba ir dėl atitinkamo 1848 m. Mikalojaus I paliepimo panaikinimo. Pats ministras šį siūlymą prašė pritaikyti ir kitoms kitatikių konfesijoms, pavadindamas jį labai svarbiu politiškai ir liečiančiu stačiatikybės reikalus. Drauge su šiuo siūlymu ministras prašė carą sudaryti Specialų komitetą (Osobyj komitet) galutiniam siūlymui pateikti. Caras nurodė paskirti pirmininku patį Ministrų komiteto pirmininką kunigaikštį Pavelą Gagariną, nariais – A. Timaševą, caro kanceliarijos III skyriaus vyriausiąjį viršininką ir žandarų šefą grafą Piotrą Šuvalovą, Švč. Si-

³⁴ Iš viso 1864–1868 m. Vilniaus gubernijoje buvo pastatytos 45 naujos cerkvės, suremontuotos 5 senos, 24 perdirbtos iš bažnyčių, Gardino gubernijoje atitinkamai – 29, 22 ir 9, Minsko – 69, 47, 27 ir Kauno – 22, 18 ir 6 (M. Radwan, op. cit., p. 207).

³⁵ С. В. Римский, Конфессиональная политика России в Западном крае и Прибалтике XIX столетия, *Вопросы истории*, 1998, № 3, p. 38.

³⁶ Romos katalikų dvasinės kolegijos 1868 06 07 raštas A. Timaševui, *LVI A*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 17–18.

³⁷ D. Staliūnas, op. cit., p. 135.

³⁸ A. Potapovo 1869 07 29 raštas A. Timaševui, *LVI A*, f. 378, BS, 1865 m., b. 1423b, l. 42.

³⁹ Apie šį caro paliepimą L. Perovskis 1848 06 15 pranešė Romos katalikų dvasinei kolegijai.

nodo oberprokurorą liaudies švietimo ministrą grafą Dmitrijų Tolstojų, caro kanceliarijos II skyriaus vyriausiąjį valdytoją kunigaikštį Sergejų Urusovą, A. Potapovą bei Kijevo (Pietų vakarų krašto) generalgubernatorių Aleksandrą Dundukovą-Barsukovą, taip pat Kitatikų dvasinių reikalų departamento direktorių grafą Emanuelį Siversą⁴⁰. Carui buvo įprasta, kad keliant *svarbius* klausimus buvo sudaromi kompetentingi paruošiamieji komitetai (prisiminkime, pavyzdžiui, baudžiamos panaikinimo svarstymus).

Ką šis komitetas konkrečiai turėjo veikti, matyti iš minėtojo A. Timaševo siūlymo carui: būtent spręsti, ar rusų kalbos įvedimas taikomas tik Katalikų Bažnyčiai, ar šią kalbą bei cerkvinę slavų kalbą leisti vartoti ir kitoms nestaciatikių konfesijoms ir ar reikia panaikinti 1848 m. caro paliepimą⁴¹.

A. Potapovas į komiteto posėdžius buvo pakviestas du kartus – 1869 m. gruodžio 14 d. (sekmadienį) ir 16 d. (antradienį). Matyt, tiek tų posėdžių tebuvo iš viso. Posėdžiai vyko pirmininko P. Gagarino darbovietėje – Ministrų komiteto rūmuose⁴². Ar visi komiteto nariai sutarė, ar dar ginčijosi, kaip, pavyzdžiui, ir Vilniaus Revizinėje komisijoje, duomenų neradome, tačiau galutinė jų nuomonė turėjo būti tokia pati, kaip ir jų paruoštasis caro paliepiamas. Savotiškai simboliška, kad šiam paliepimui caras rado laiko ką tik grįžęs iš stačiatikių Kalėdų pamaldų, būtent 1869 m. gruodžio 25 d.

Pirminės, vadinasi, autentiškos informacijos apie šį caro paliepiimą šaltinis tebuvo vienas – vidaus reikalų ministras. Jo viešas pranešimas eiliniams dvasininkams ir visuomenei skyrėsi nuo slapto pranešimo, pavyzdžiui, A. Potapovui. Katalikų dvasininkams siuntinėjamas pranešimas, kurį jie turėjo skelbti tikintiesiems, gana trumpas su tokiais atvejais įprastu „prologu“, kad tai, kas liepiama, kyla iš imperatoriaus tėviško rūpesčio visų valdinių nepriklausomai nuo jų tikybos gerove. Tad tie valdiniai, kurie savo gimtąją kalbą laiko rusų kalbą arba kurią nors jos tarmę, gauna teisę savo tikybos reikalams vartoti šią kalbą. Dėl katalikų pasakyta atskirai, kad jų bažnyčiose lieka liturginė lotynų kalba, o rusų kalbos „leidimas liečia tik papildomas pamaldas, kurioms vietoje lotynų kalbos jau vartojamos kitos kalbos bei tarmės, kaip antai: vokiečių, prancūzų, lenkų, latvių ir kt.“⁴³

Pranešime A. Potapovui A. Timaševs, nurodęs caro paliepiimo datą, iš karto praneša, kad valdovas panaikino 1848 m. Mikalojaus I draudimą kitatikų bažnyčiose sakyti pamokslus rusų kalba ir apskritai ją vartoti religijos reikalams. Ir pabrėžia, kad šitai nereiškia privalomo rusų kalbos įvedimo. Kaip ir viešajame pranešime sakoma, jog katalikai rusų kalbą gali įsivesti ne vietoje liturginės lotynų kalbos, o papildomose pamaldose. Toliau šiame A. Timaševo pranešime vėl rašoma apie tai, ko visiškai nėra viešajame pranešime, būtent: „Jo Didenybė teikėsi įpareigoti Vidaus reikalų

⁴⁰ A. Timaševo 1869 09 30 pranešimas A. Potapovui, *LVI A*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 93. Pavardės, išskyrus P. Gagarino, pranešime nenurodytos, jos nustatytos iš atitinkamų žinybų.

⁴¹ A. Timaševo pranešimas carui (nuorašas, be datos) „Apie Specialiame komitete svarstytiną klausimą dėl rusų kalbos vartojimo kitatikų pamaldose“, *ibid.*, l. 94–99.

⁴² A. Timaševo 1869 12 10 ir 15 d. raštai A. Potapovui, *ibid.*, l. 106, 107.

⁴³ „Aukščiausiasis 1869 m. gruodžio 25 d. leidimas“ (litografuotas), *ibid.*, l. 453.

ministeriją toliau plėtoti (pabraukta – *V. M.*) ir taikyti šį leidimą, atsižvelgiant į tikras gyventojų reikmes įvairiose valstybės dalyse ir į vietos sąlygas“. Nurodoma, kad apie šį leidimą reikia pranešti tiems Vakarų krašto dvasininkams, „kurie jau pageidauja rusų kalbos, ir tose vietovėse, kurias laikysite tam tinkamas, kad nebūtų aplenkta rusiškai ar rusų kalbos tarmėmis kalbantys gyventojai“. Drauge liepiama per civilinę administraciją rinkti duomenis, kur daugelis parapijiečių nori bažnyčiose įvesti rusų kalbą, ir apie tai pranešti ministerijai⁴⁴.

Caro paliepime, kurį perdavė A. Timaševs, nėra dviejų dalykų, dėl kurių dvejus metus „vargo“ Revizinė komisija, būtent: Bažnyčios išlenkinimo – depolonizacijos ir privalomo rusų kalbos įvedimo joje. Už šį trūkumą A. Vladimirovas kaltina E. Siversą, kuris prastūmęs tokią laisvą paliepimo taikymo tvarką. Mat kunigai, darydami įtaką parapijiečiams, galėję diktuoti savo priešišką valią. Tuo Vilniaus ir Peterburgo pozicijos dėl rusų kalbos vartojimo Bažnyčioje ryškiai išsiskyrė⁴⁵. Iš tikrųjų A. Potapovas, nors ir dalyvavo Specialioje komisijoje, atrodo, kažkodėl laukė kitokio caro paliepimo. Matyt, jam rūpėjo tiksliai žinoti, koks buvo A. Timaševs pristatomojo pranešimo carui turinys, inspiravęs minėtąjį paliepimą. A. Potapovas prašė E. Siversą atsiųsti šio pranešimo nuorašą⁴⁶, tačiau jo negavo.

Kuo paaiškintinas šio caro paliepimo turinio „švelnumas“? Visų pirma, kaip jau minėjome, vidaus padėtimi: ėjo į pabaigą brutali Vakarų krašto pacifikacija po 1863 m. sukilimo, šalis buvo išsvarginta bado. Antra vertus, jau vyko neoficialios derybos su Šv. Sostu dėl santykių atkūrimo. Tačiau, kaip minėjome, A. Timaševs tvirtino, jog caras šį savo paliepimą ministerijai nurodė *toliau plėtoti* ir taikyti pagal vietos sąlygas.

Tuo A. Potapovas ir jo Vilniaus administracija turėjo likti patenkinti. Iš pradžių ji svarbiausią dėmesį sutelkė paieškoms kunigų, kurie karjeristiniais išskaičiavimais savo bažnyčioje norėtų rusų kalbos, ir parapijiečių baltarusių, kurie reikalautų iš savo bažnyčios pašalinti lenkų kalbą. A. Potapovas 1870 m. vasario 12 d. išleido slapta aplinkraštį keturiems pavaldiems gubernatoriams, kuriame, išdėstęs caro paliepimo turinį, nurodė, kaip rinkti tokius prašymus dėl rusų kalbos įvedimo⁴⁷. Gubernatoriai vėlgi analogiškais aplinkraščiais informavo apskričių ispravnikus ir taikos tarpininkus, Vilniaus ir Kauno gubernatoriai atskirais raštais – Vilniaus vyskupijos valdytoją P. Žilinskį ir Žemaičių vyskupą M. Valančių.

A. Timaševs caro paliepimą taip pat perdavė Romos katalikų dvasinei kolegijai, siūlydamas jį savo linija pranešti vyskupijų vadovams. Čia A. Timaševs vėl pateikė naujų paliepimo aiškinimo aspektų. Paliepimą, jei „jis atitiks parapijiečių norus ir reikmes“, konkrečiai turinti realizuoti pati vyskupijos vadovybė atsižvelgdama į parapijų dvasininkų prašymus, bet su sąlyga, kad kiekvienu atveju būtų pranešta ministerijai galutiniam leidimui gauti⁴⁸.

⁴⁴ A. Timaševs ir Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriaus E. Siverso 1870 01 31 raštas A. Potapovui, *ibid.*, l. 108–110.

⁴⁵ А. П. Владимиров, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁶ A. Potapovo 1870 02 14 raštas E. Siversui, *LVI A*, f. 378, BS, 1867 m., l. 1372, l. 113.

⁴⁷ Minėtas aplinkraštis Vilniaus, Gardino, Kauno ir Minsko gubernatoriams, *op. cit.*, l. 114–115.

⁴⁸ Minėtas 1870 01 31 raštas, litografuotas, *ibid.*, l. 453–454; К вопросу об обрусении католицизма в Западном крае, p. 1–2 (šio rašto publikacija).

Kolegija savo įsaku P. Žilinskiui nurodė caro paliepimą praktiškai taikyti ten, „kur jis atitinka parapijiečių reikmes ir pageidavimus“⁴⁹. P. Žilinskis ir Vilniaus vyskupijos konsistorija apie tai savo aplinkraščiu paskelbė visiems dekanams, o dekanai – klebonams, administratoriams ir filijalistams.

Vis dėlto formaliai šis caro paliepimas neturėjo įstatymo galios, nes jis nebuvo įtrauktas į oficialius įstatymų rinkinius. Panašiai buvo su lietuvių spaudos draudimu ir atitinkamu 1866 m. sausio 30 d. paliepimu, tačiau autokratinėje imperijoje šitai nekliudė drausti spaudą, kaltininkus baudžiant piniginėmis pabaudomis, areštu, kalinėjimu ir ištrėmimu. Juolab kad represijoms taikyti užteko vidaus reikalų ministro, generalgubernatoriaus ir gubernatorių aplinkraščių.

BANDYMAS SKIRSTYTI PARAPIJAS PAGAL PARAPIJIEČIŲ KALBĄ

Dėl 1869 m. caro paliepimo rusų kalba ir jos tarmėmis kalbantiems katalikams savo parapijų bažnyčiose įsivesti rusų kalbą pirmą kartą Vilniaus vyskupijos vadovybei reikėjo suskirstyti pavaldžias parapijas pagal parapijiečių daugumos vartojamą gimtąją kalbą. Skirstymą lėmė siekimas apsaugoti dalį parapijų nuo rusų kalbos invazijos Bažnyčioje.

Kaip žinome, nuo seno Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo plačiai arba net visiškai išgalėjusi Abiejų Tautų Respublikos luominio elito viešoji lenkų kalba. Ligi minėtojo caro paliepimo nei Vilniaus vyskupijos, nei visos katalikų metropolijos vadovai į parapijų valstiečių, t. y. demokratinės daugumos, kalbą iš esmės nekreipė dėmesio. Šitai sąlygojo socialinis (ir kultūrinis) dvasininkų ir bajorų luomų vyrymas ir pačios Bažnyčios pastangos išlaikyti savo padėties *status quo*, bijant bet kokių sielovados darbo naujovių.

Kai 1868 m. Peterburgo dvasinė kolegija buvo civilinės administracijos įtraukta į susirašinėjimą dėl rusų kalbos įvedimo bažnyčiose, parapijų kalbinės sudėties klausimas aiškiai sutriko. Jos gaunama informacija buvo nereprezentatyvi. Antai Mogiliovo arkivyskupijos konsistorija pranešė, kad visi Vilniaus vyskupijos gyventojai kalba lenkiškai, išimtį sudaro tik Trakų, Švenčionių, Vileikos, Lydos ir Bresto apskritys, kuriose dauguma taip pat vartoja lenkų kalbą, bet mažesnioji dalis kalba lietuvių arba baltarusių kalbomis, o Vilniaus apskrityje vyrauja abi pastarosios kalbos, nes lenkiškai kalbančių tėra mažuma. Net Minsko vyskupijoje tik penktadalis katalikų, daugiausia valstiečių, kalba baltarusiškai, o visi kiti – lenkiškai⁵⁰. Rusų administracija, gavusi šiuos duomenis, galima sakyti, lengviau atsiduso. Kone visi Vilniaus ir Minsko vyskupijų katalikai kalba slaviškai, tad įvedant rusų kalbą bažnyčiose nebus daug formalių kliūčių.

Daug tikslesnio parapijų įvertinimo Vilniaus vyskupijos vadovybei prisireikė, kai jo 1870 m. paprašė A. Potapovas, norėdamas išsiaiškinti, kuriose parapijose reikės įvesti rusiškus pamokslus ir papildomas pamaldas⁵¹. Be to, 1874 m. Vilniaus gu-

⁴⁹ Kolegijos 1870 02 18 įsakas P. Žilinskiui, *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 1, 13.

⁵⁰ Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos 1868 06 07 raštas vidaus reikalų ministrui, *LVI A*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 19–20.

⁵¹ A. Potapovo 1870 03 08 raštas P. Žilinskiui, *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 44.

bernatorius Jegoras Steblinas-Kamenskis dar papildomai pareikalavo nurodyti, kuriose bažnyčiose šios pamaldos *atliekamos* lietuvių kalba⁵². P. Žilinskis ir 1870, ir 1874 metais duomenis surinko iš dekanų⁵³. Nors šių duomenų rinkimas buvo pakankama naujovė, tačiau pakoregavus jie buvo ganėtinai patikimi.

Dekaną pranešimai 1870 m. P. Žilinskiui suteikė neblogą galimybę išskirti lietuviškas parapijas, kuriose nerekomendavo Vilniaus gubernatoriui įvesti rusų kalbą⁵⁴. Pasak dekaną, Vilniaus miesto katalikai dažniausiai kalba lenkiškai, todėl religijos reikalams viešai jie turėtų vartoti rusų kalbą. Penkios Vilniaus miesto dekanatui priklausančios užmiesčio parapijos taip pat esą lenkiškos, o dvi – Čiobiškio ir Musninkų – lietuviškos. (1874 m. žiniaraštyje dekanas lietuviškomis dar pavadino Maišiagalos ir Sudervės parapijas.) 1870 m. Maišiagalos ir Kernavės parapijos laikytos mišriomis, nes gyventojai vartoja lietuvių ir lenkų kalbas. Visas Vilniaus apskrities dekanatas vadinamas lenkišku, kaip išimtis nurodyta viena lietuviška Gervėčių parapija. Visas Giedraičių dekanatas esąs mišrus (gyveną lietuviai ir lenkai), todėl paliekamas kaip rusų kalbos įvedimo pamaldose objektas, tačiau 1874 m. Giedraičių dekanas Pranciškus Markevičius laikėsi kitos nuomonės. Jis nurodė net 10 lietuviškų parapijų – Giedraičių, Širvintų, Dubingių, Šešuolių, Gelvonų, Molėtų, Inturkės, Joniškio ir Baguslaviškio, o Videniškių parapija esanti mišri – lietuvių ir lenkų. Tik vieną Karvio parapiją jis pavadino lenkiška.

Trakų ir Merkinės dekanatai buvo Trakų apskrityje. P. Žilinskis abu dekanatus laikė lietuviškais. 1874 m. Merkinės dekanas patvirtino, kad jo dekanato katalikai tesupranta vien lietuviškai, tačiau į kai kurias parapijas paskirti kunigai lenkai papildomas pamaldas atlieka lenkiškai, nes nesugeba išmokti vietos parapijiečių kalbos ir greit pasijunta atsidūrę ne savo vietoje. 1874 m. Trakų dekanas lietuvių kalbai skyrė mažiau vietos – ji tesanti išplitusi Darsūniškio ir Gegužinės parapijose. Šis tvirtinimas buvo tendencingas. 1872 ir 1873 m. Imperatoriškosios rusų geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus per vietos mokytojus surinkti duomenys rodo, jog lietuviai vyravo ir Vievio, ir Žiežmarių valsčiuose⁵⁵. 1884 m. Vilniaus gubernatoriaus per taikos tarpininkus surinkti duomenys rodo, jog 87–95 % visų Trakų dekanato Naujųjų Trakų, Senujų Trakų, Semeliškių, Darsūniškio, Gegužinės, Kietaviškių, Užugosčio, Žaslių, Žiežmarių, Kalvių, Rūdninkų ir Vievio parapijų gyventojų kalbėjo lietuviškai⁵⁶.

⁵² J. Steblino-Kamenskio 1874 03 07 raštas P. Žilinskiui, *ibid.*, b. 2362, l. 1.

⁵³ 1870 m. visos vyskupijos dekanų pranešimų P. Žilinskiui santrauka, *ibid.*, b. 2290, l. 23; 1874 m. Vilniaus gubernijos dekanų pranešimai, *ibid.*, b. 3262, l. 2–12.

⁵⁴ P. Žilinskio 1870 03 28 raštas J. Steblinui-Kamenskiui su priedu „Vilniaus gubernijos vietovių žiniaraščių, parodančių, kurią kalbą Romos katalikų parapijiečiai turėtų vartoti“, *ibid.*, b. 2290, l. 42.

⁵⁵ Šių valsčių aprašymai, *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius*, f. 34, b. 467, l. 481.

⁵⁶ Vilniaus gubernijos katalikų parapijų sąrašas, pridėtas prie Vilniaus gubernatoriaus 1884 12 29 rašto Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 378, BS, 1884 m., b. 976, l. 22–23.

Kaimyninės Lydos apskrities ribose buvo Lydos ir Rodūnios dekanatai. Lydos dekanate, anot P. Žilinskio, turėsią būti vien rusiškos papildomos pamaldos, nes vietos katalikai kalbą baltarusiškai arba lenkiškai. Žinoma, tuo reikia abejoti bent dėl Žirmūnų parapijos, kurioje lietuvių kalba dar nebuvo išblėsusi. Iš 11 Rodūnios dekanato parapijų 7 nurodytos kaip lietuviškos, būtent: Rodūnios, Eišiškių, Nočios, Benekainių, Varanavo, Asavos ir Šalčininkų.

Iš dviejų Ašmenos apskrities dekanatų – Ašmenos ir Vyšniavo – lietuviškų parapijų esą tik pastarajame – Geranainių su Dieveniškų filija, Kauleliškių (Konvališkių) parapija ir Vijos parapijos Dūdų filija. 1884 m. Vilniaus gubernatorius manė, kad šios parapijos, išskyrus vien Kauleliškių, yra baltarusiškos, tačiau jis lietuviškoms laikė Armoniškų ir Derevnos parapijas.

Švenčionių apskrityje rusų kalbą numatyta įvesti visose Svyrių dekanato bažnyčiose ir 7-iose Švenčionių dekanato parapijose, nes likusios 8-ios laikytos lietuviškoms – Daugėliškių su Paringio filija, Tverečiaus, Mielagėnų, Palūšės, Linkmenų, Labanoro, Kaltanėnų ir Kukutiškių. 1874 m. dekanas tvirtino, kad Švenčionių, Strūnaičio, Lentupio ir Kamojo parapijos yra mišrios, kalbančios lenkiškai ir lietuviškai. 1884 m. Vilniaus gubernatorius Strūnaičio, Lentupio ir Kamojo parapijas priskyrė prie baltarusiškų, o Švenčionių (80,7 % visų gyventojų) ir Adutiškio (76 %) – prie lietuviškų.

Žinoma, ši parapijų klasifikacija pagal gyventojų vartojamą kalbą tėra gana sąlyginė. Pavyzdžiui, dekanai *paprastąja* kalba kalbančius parapijiečius mieliau skirdavo prie lenkų, o rusų administracijos valdininkai – prie baltarusių. Be to, tose parapijose, kurios buvo paliestos stiprios slavų asimiliacijos ir dvikalbystės ar trikalbystės, vienos vyraujančios kalbos išskėlimas būdavo labai subjektyvus ir priklausė nuo duomenis renkančiojo nuovokos ir pažiūrų. Daugeliu atvejų parapijų lietuviškumo pripažinimas liko formalus, nes bažnyčiose nuo seno toliau vyravo lenkų kalba, o dalis lietuviškų pamaldų, pamokslų ir apeigų priklausydavo nuo to, ar kunigai pakankamai mokėdavo kalbą. Keista, kad vyskupijos valdytojas P. Žilinskis, turėjęs ginti Bažnyčią nuo rusifikacijos, mišrias lietuvių ir lenkų (baltarusių?) ir net kai kurias lietuviškas parapijas Vilniaus gubernijos vadovybei pristatė kaip kandidates rusų kalbai pamaldose įvesti.

RUSIŠKŲ MALDŲ UŽ CARĄ IR JO GIMINĘ ĮVEDIMAS

Rusų administracija papildomomis pamaldomis vadino mišparus, adoracijas, kolektyvinį rožinio kalbėjimą bažnyčioje, laidotuvių pamaldas, evangelijos skaitymą, pamokslus. Šalia šių pamaldų atskiro dėmesio ir atskirų civilinės administracijos direktyvų susilaukė sakramentų teikimo apeigos ir maldos už carą bei jo giminę.

Maldos už carą ir jo giminę buvo laikomos valstybinio rūpesčio ir globos dalyku, reikšmingiausiu valstybinių švenčių paminėjimo bažnyčiose akcentu. Iš šių pamaldų praktiškai pašalinti lenkų kalbą Vilniaus generalgubernatoriai ėmėsi iš anksto, nelaukę nė caro leidimo vartoti rusų kalbą bažnyčioje.

1867 m. gegužės 18 d. Revizinė komisija nutarė surinkti iš Vilniaus, Minsko ir Telšių (Žemaičių) vyskupijų vadovybės duomenis, kokia kalba bažnyčiose meldžia-

masi už carą bei jo giminę, ir išsiuntinėjo atitinkamus savo paklausimus⁵⁷. Atsakymai buvo skirtingi. M. Valančius rašė, kad šios maldos visose bažnyčiose atliekamos lotynų arba lietuvių kalbomis⁵⁸. P. Žilinskis atsakė, kad ligi 1866 m. jos būdavo lenkiškos, bet generalgubernatoriui uždraudus (draudimą *žodžiu* pranešė Vilniaus gubernatorius) dabar vyksta tik lotyniškai⁵⁹. Minsko vyskupas A. Vaitkevičius pranešė, kad seniau už carą buvo meldžiamasi lenkiškai arba lotyniškai, tačiau *Vilniaus cenzūrai* 1865 m. spalio 27 d. lenkų kalbą uždraudus, dabar – vien lotynų kalba⁶⁰.

Iš tikrųjų ir Minsko, ir Vilniaus vyskupijų maldose už carą vartoti lenkų kalbą bus uždraudęs tas pats Vilniaus generalgubernatorius K. Kaufmanas. Vilniaus cenzūros kišimasi į Minsko vyskupijos reikalus reikėtų suprasti kaip šio draudimo vykdymą, kai šis komitetas cenzūravo 1866 metų vyskupijos rubricėlę ir neleido joje spausdinti maldų už carą lenkų kalba. Šie Vilniaus generalgubernatoriaus žodiniai nurodymai P. Žilinskiui ir, matyt, Vilniaus cenzūros komitetui tęsė tą patį metodą kaip ir M. Muravjovo pradėtas lietuvių spaudos draudimas 1864 m.

1867 m. rugpjūčio 10 d. Revizinė komisija nutarė katalikams skiriamą maldą už carą ir jo giminę išversti į rusų kalbą ir ją privalomai įvesti visose Šiaurės vakarų krašto baltarusiškų parapijų bažnyčiose. Išimtis padaryta tik lietuviškoms parapijoms, kur leista už carą melstis lietuviškai. Šiam reikalui turėjo būti uždrausta ne tik lenkų, bet ir lotynų kalba⁶¹. Remtasi Mikalojaus I 1832 ir 1852 metų paliepimais, kad maldos už carą ir jo giminę katalikų bažnyčiose turi būti vietos gyventojų kalba. Tačiau 1852 m. paliepime konkretizuota, kad Kauno gubernijoje šalia lenkų kalbos turi būti vartojama ir žemaičių (t. y. lietuvių) kalba. Lenkų kalbos ir lenkų dvasios diegimas žemaičių liaudžiai lenkų Respublikos laikais dabar prieštaraujas rusų vyriausybės tikslams⁶². 1852 m. caro paliepinas M. Valančiui padėjo atsispirti rusiškų maldų už carą įvedimui visoje vyskupijoje.

Vilniaus vyskupijos 1833–1865 m. rubricėlės buvo publikuojamos su lotyniška malda už carą, tačiau nuo 1868 m. jau greta lotyniško buvo spausdinamas ir rusiškas jos tekstas⁶³.

Atsiliepdamas į Revizinės komisijos nutarimą, E. Baranovas pradėjo susirašinėjimą su vidaus reikalų ministru, kad rusiškos maldos už carą bažnyčiose būtų įvestos oficia-

⁵⁷ Revizinės komisijos 1867 05 18 posėdžio protokolas, *LVA*, f. 378, BS, 1867 m., b. 2524, l. 1; šios komisijos 1867 05 18 raštai Vilniaus vyskupijos valdytojui P. Žilinskiui, Minsko vyskupui Adomui Vaitkevičiui ir Žemaičių vyskupui M. Valančiui, *ibid.*, l. 2.

⁵⁸ M. Valančiaus 1867 05 26 raštas Revizinei komisijai, *ibid.*, l. 7.

⁵⁹ P. Žilinskio 1867 05 20 raštas Revizinei komisijai, *ibid.*, l. 3.

⁶⁰ A. Vaitkevičiaus 1867 06 09 raštas Revizinei komisijai, *ibid.*, l. 8.

⁶¹ Revizinės komisijos 1867 08 10 posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 21.

⁶² Vidaus reikalų ministro 1852 02 25 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, b. 2526, l. 86–87.

⁶³ *Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero dioecesis vilnensis pro anno Domini 1868. Порядок богослужения для духовенства виленской епархии на 1868 год*, Вильня, 1867 ir kitose. Tik 1906–1911 m. rubricėlėse rusų kalba iš maldų už carą buvo pašalinta ir pakeista greta lotynų kalbos lenkų ir lietuvių kalbomis (T. Krahel, *Schema-tyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin, 1979 (atspaudas iš *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 1979, t. 38 ir 31), p. 110–235).

liai. Ministras sutiko ir pareikalavo Romos katalikų dvasinės kolegijos nuomonės. Tačiau ši nepritarė, nes rusų kalbos Katalikų Bažnyčioje dar neįteisinęs Šv. Sostas⁶⁴.

Vis dėlto rusų administracijai maldos už valdovą buvo patikimiausia priemonė pradėti Bažnyčios rusifikaciją. Mat pats maldų tekstas buvo biurokratinės kūrybos vaisius, ir jo keisti ar atmesti Bažnyčia nebeturėjo teisės. Liko prastumti tik pačią šių maldų raiškos priemonę – rusų kalbą. Naujasis generalgubernatorius A. Potapovas maldų už valdovus kalbai Vakarų valstybėse išsiaiškinti į užsienio kelionę pasiuntė N. Derevickį. Šis aplankė Prūsiją, Bavariją ir Prancūziją, grįžęs raportavo, kad tenykštėse valstybėse į tokias maldas daug dėmesio nekreipiama, net jų turinys nestandartizuojamas, o meldžiamasi vokiškai arba prancūziškai priklausomai nuo valstybinės kalbos⁶⁵.

Ieškodamas sąjungininkų, pats A. Potapovas kreipėsi į Kijevo generalgubernatorių ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupą. Pirmasis pritarė, kad Bažnyčios rusifikaciją reikia pradėti nuo šių maldų, tačiau atkreipė dėmesį, kad caras nėra davęs leidimo šią kalbą vartoti kitatikių pamaldose⁶⁶. Arkivyskupas siūlė vartoti cerkvinę slavų kalbą, kuri pripažinta graikų katalikų (unitų) cerkvėse⁶⁷. Apie šiuos atsakymus A. Potapovas pranešė A. Timaševui⁶⁸. Tuomet pastarasis privalomai nurodė, kad Romos katalikų dvasinė kolegija duotų įsaką visose baltarusių, mažarusių (ukrainiečių) ir mišrių parapijų bažnyčiose už imperatorių melstis vien rusiškai, tik lietuvių ir latvių parapijose leidžiama ir savo kalbomis. Tikėtasi, kad pramokę rusiškai lietuviai ir latviai patys prašys tokių maldų rusų kalba. Tiesa, Pavyslio (Lenkijos Karalystės) parapijose (taigi ir mūsų Suvalkijoje) lenkų kalba šiam reikalui palikta kaip ir buvus. Rusišką maldų už carą ir jo giminę tekstą nurodyta imti iš Mogiliovo arkivyskupijos 1869 m. rubricėlės. Vyskupams duota teisė, parapijoms pageidaujant, rusišką tekstą keisti cerkvinio slavišku⁶⁹. Kurios parapijos baltarusiškos, kurios lietuviškos, turėjo spręsti civilinė administracija⁷⁰. Pasirodo, kad šiai direktyvai nereikėjo nei atšaukti 1848 m. caro paliepimą, nei priimti kokį nors atitinkamą įstatymą – užteko aukštosios administracijos įstaigų ir jų pareigūnų potvarkių bei aplinkraščių.

Beje, net ir juos „aplenkė“ faktinis maldų už carą bei jo giminę įvedimas. Pačios rusiškos maldos, kaip minėjome, jau buvo išspausdintos 1868 m. ir 1869 m. vyskupijų rubricėlėse. Civilinė administracija šiam reikalui surado ir vieną kitą kunigą „pirmūną“. Iš jų pažymėtini keturi Vilniaus vyskupijos – Lydos, Vileikos, Voverio ir Švenčionių bažnyčiose, trys Minsko vyskupijos – Minsko, Blonios ir Bobruisko bažnyčiose ir du Žemaičių vyskupijos – Saločių ir Žeimelio bažnyčiose (juos vyskupas M. Valančius tuoj griežtai sudraudė). Už šiuos valstybinius nuopelnus jie buvo adovanojami Šv. Stanislovo III laipsnio ordinu⁷¹.

Vis dėlto daugumoje Vilniaus vyskupijos bažnyčių šios rusiškos maldos buvo įvestos jau po 1869 m. caro paliepimo. Jas parapijiečiai sutiko labai nepalankiai. Kur

⁶⁴ Šios kolegijos 1868 06 07 atsakymas, *LVI*A, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 17–18, 20.

⁶⁵ N. Derevickio 1868 10 10 raportas A. Potapovui, *ibid.*, l. 28–29.

⁶⁶ Kijevo generalgubernatoriaus 1868 10 19 raštas A. Potapovui, *ibid.*, l. 33–34.

⁶⁷ Lietuvos stačiatikių arkivyskupo 1869 03 14 raštas A. Potapovui, *ibid.*, l. 38–39.

⁶⁸ A. Potapovo 1869 07 07 raštas A. Timaševui, *ibid.*, l. 65–71.

⁶⁹ A. Timaševo 1869 07 07 raštas A. Potapovui, *ibid.*, l. 74–82.

⁷⁰ A. Potapovo 1869 07 27 raštas A. Timaševui, *ibid.*, l. 85.

⁷¹ Maldų už carą ir jo giminę įvedimu nusipelnusių kunigų sąrašas, *ibid.*, l. 104–105.

ne kur kilo atviri bruzdėjimai. Kai Dysnos dekanato Mosarų bažnyčios administratorius Jonas Szirinas vieną 1870 m. liepos mėnesio sekmadienį po sumos pradėjo rusišką maldą už carą, žmonės protestuodami išėjo iš bažnyčios. Po pamaldų į kleboniją grįžtantį J. Sziriną apsupo laukianti minia ir „garsiai šaukdama bei įžeidinédama visaip keikė bei tvirtino, kad ateinantį sekmadienį nebeis nė į bažnyčią“. Tai sužinojęs P. Žilinskis dekanui liepė padrašinti J. Sziriną, kad šis nepaisytų parapijiečių nepasitenkinimo, o kalti dėl demonstracijos turėsią atsakyti teisėtai valdžiai. Anot P. Žilinskio, J. Szirino pradėtą akciją turįs vykdyti visas dekanatas. Neramumai Mosarų bažnyčioje tęsėsi ir 1871 m.⁷² Rusiškos maldos už carą neaplenkė nė lietuviškų parapijų, nes kunigai nerado atitinkamų lietuviškų maldų Vilniaus vyskupijos rubricėlėse.

Maldos už carą daugiausia pasitarnavo Katalikų Bažnyčios rusifikacijai. Šios maldos buvo dažnos. Vien svarbiausių nekilnojamų caro, carienės ir caraičių šventinių dienų per metus būdavo 8, be to, dar buvo 22 mažiau svarbios didžiųjų kunigaikščių ir kunigaikštyčių dienos, keliamos į sekmadienius. Malda už carą ir jo giminę sudarė net 32 vardų „litaniją“. Vilniaus vyskupijoje vietoj šių rusiškų maldų lotyniškos imtos gražinti tik 9-ojo dešimtmečio pradžioje, o buv. Minsko vyskupijoje – dar vėliau, apie XIX a. pabaigą.

Paskui rusiškas maldas už carą į Bažnyčią brovėsi grynai pasaulietinio pobūdžio oficialieji pranešimai ir valstybinis himnas. 1873 m. P. Žilinskis gavo Romos katalikų dvasinės kolegijos įsaką bažnyčiose leisti mokytojų atvestiems moksleiviams arba kitiems parapijiečiams giedoti himną „Dieve, sergėk carą“. Išreikšdami pagarbą kunigai turį stovėti prie altoriaus ir klausytis. Įsakas turėjo būti vykdomas visoje vyskupijoje⁷³.

1877 m. balandžio 17 d. P. Žilinskio nurodymu visose Vilniaus bažnyčiose buvo rusiškai perskaitytas caro „Manifestas apie rusų kariuomenės įžengimą į Turkijos teritoriją“. Tik vienas Šv. Jono bažnyčios vikaras Andrius Znoska manifestą paskelbė lenkiškai, skaitydamas iš vieno Varšuvos laikraščio. Už lenkų kalbos pavartojimą vos vienuolikai dienų praėjus paties caro paliepimu buvo ištremtas į Archangelsko guberniją⁷⁴.

Po Aleksandro II nužudymo į sostą sėdęs Aleksandras III pareikalavo, kad jam prisiektų visų luomų vyrai, vyresni kaip 12 metų. Katalikų priesaiką turėjo priimti kunigai, iš konsistorijos gavę didelį rusišką priesaikos tekstą⁷⁵. Be to, visos liudininkų

⁷² Dysnos dekanato Felikso Ratauto 1870 07 16 pranešimas P. Žilinskiui ir šio 07 18 raštas F. Ratautui, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 15, 116, 118; M. Radwan, op. cit., p. 219–220.

⁷³ Vilniaus vyskupijos konsistorijos 1873 09 22 įsakas, spausdintas, *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 2660, l. 2.

⁷⁴ Vilniaus policmeisterio 1877 04 08 raportas Vilniaus generalgubernatoriui Piotru Albedinskiui, *LVIA*, f. 378, PS, 1877 m., b. 45, l. 1; vidaus reikalų ministro A. Timašev 1877 04 26 telegrama P. Albedinskiui, *ibid.*, l. 10; Vilniaus gubernatoriaus Jegoro Steblino-Kamenskio 1877 04 22 pranešimas P. Žilinskiui, *LVIA*, f. 604, ap. 5, b. 1871, l. 1.

Kun. A. Znoska į tėvynę buvo paleistas tik 1881 12 08.

⁷⁵ Vilniaus gubernatoriaus 1881 03 02 raštas P. Žilinskiui, *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 3454, l. 2; Vilniaus vyskupijos konsistorijos 1881 03 05 įsakas visiems vyskupijos kunigams su pridėtu spausdintu rusišku priesaikos tekstu, *ibid.*, l. 3, 6.

priesaikos teismuose, kunigų ir šiaip tarnautojų katalikų priesaikos, pradėjus eiti savo pareigas, būdavo tik rusiškos.

APEIGYNO SU RUSIŠKAIS TEKSTAIS SPAUSDINIMAS IR PLATINIMAS

Katalikų Bažnyčios rusifikacijos pastangos glaudžiai siejosi su valdine katalikiškų knygų leidyba. Kai caras 1868 m. vasario 24 d. paliepimu uždraudė katalikų dvasi-ninkams kariuomenėje lenkiškai atlikti patarnavimus, t. y. visų pirma teikti sakra-mentus, iškilo reikalas išleisti ir patį apeigyną (*Rituale Sacramentorum*) su reikiamais rusiškais tektais, nes daugelis kareivių nesuprato tradiciniame apeigyne (1864 m. išleistame Vilniuje) esančių vokiškų, prancūziškų, lietuviškų ir latviškų tekstų ir nemokėjo privaloma forma atsakyti į kunigo klausimus.

Revizinė komisija atkreipė dėmesį, kad apeigynas be rusų kalbos esąs nenorma-lus. A. Potapovas sudarė komisiją apeigyno lenkiškiems tekstams išversti į rusų kalbą. Vertimo komisijos pirmininku paskyrė ekskunigą stačiatikių šventiką Antaną Petkevičių, o komisijos nariais – kažkokį Kozlovskį (gal katalikų seminarijos dėsty-toją prelatą Simoną Kozlovskį?) ir jau minėtą kun. A. Nemekšą. Naująjį apeigyną užsakė išspausdinti 2000 egzempliorių tiražu ir nemokamai išdalyti visiems kuni-gams, o senąjį išimti iš apyvartos. Spaudos darbams iš Vilniaus reikalų ministerijos gavo 450 rb dotaciją⁷⁶.

A. Potapovas, į savo rankas paėmęs naujojo apeigyno leidimą, P. Žilinskį įtikinėjo, jog leidinys yra legalizuotas, nes jį aprobavo Mogiliovo arkivyskupijos valdytojas titulinis vyskupas Juozapas Stanevskis (Staniewski)⁷⁷. Tačiau pats 1869 m. Vilniaus Abelio Syrkinio spaustuvėje išspausdintas apeigynas rodo kitokią aprobatą. Joje rašo-ma: „Naują apeigyno (*Rituale Sacramentorum*) leidimą, kuriame lenkiškas tekstas pakeistas rusišku, skaičiau ir vertime nieko, kas prieštarautų Katalikų Bažnyčios dogmoms, neradau. Vilnius, 1868 m. spalio 14. Prelatas ir [ordinų] kavaličius Antanas Nemekša“. Civilinės cenzūros data – 1868 m. spalio 29 d., cenzoriaus pavardė nenurodyta⁷⁸. Lietuviški ir latviški tekstai palikti, bet perrašyti kirilica.

Prisimenant, kaip A. Petkevičius tuomet cenzūruodamas lietuviškas katalikiš-kas religines knygas, leidžiamas kirilica, jas taisė pagal stačiatikių dogmas, nenuos-tabu, kad jo įgudusi ranka pasireiškė ir rusiškame apeigyno tekste. Net P. Žilins-kis A. Potapovui apgailestavo, jog iš Visų šventųjų litanijos iškrito Adalbertas (Vai-tiekus), Stanislovas, Vaclovas, Florijonas, Kazimieras, Hiacintas (Jackus), Ona, Kot-ryna, Elžbieta, Škaplierių brolijos malda⁷⁹. Be abejo, išbraukti šventieji laikyti lenkų katalikų globėjais arba stačiatikių priešais, o škaplierių brolija – civilinės valdžios nepatvirtinta organizacija. P. Žilinskis prašė praleidimus atstatyti į apeigyną įdėjus atitaisymų lapą. Kažin ar buvo atsižvelgta, nes mūsų matytuose egzemplioriuose atitaisymų nėra.

⁷⁶ Revizinės komisijos atmintinė, be datos, LVIA, f., 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 55–56.

⁷⁷ A. Potapovo 1870 03 08 raštas P. Žilinskiui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 15.

⁷⁸ *Rituale Sacramentorum ac aliarum ecclesiae Romano-catholicae caeremoniarum*, Vilnae, 1869, p. 4.

⁷⁹ P. Žilinskio 1870 05 26 raštas A. Potapovui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 16.

M. Valančius, gavęs 744 šio apeigyno egzempliorius, sukrovė kažkur palėpėje ir kunigams skirstyti atsisakė, nes laikė, kad rusų kalbos įvedimas yra popiežiaus kompetencija, be to, lietuviškai vyskupijai toks leidinys nereikalingas. Lucko-Žitomiro vyskupui Kasparui Borovskiui atsisakymas priimti apeigyną kainavo ištrėmimu į Permę⁸⁰.

P. Žilinskis iš 684 apeigyno egzempliorių 14 pasiliko sau, o likusius konsistorijai liepė išdalyti pagal paskirtį. Dekanai iš kiekvieno kunigo turėjo gauti įteikimą patvirtinantį parašą ir du kunigų sąrašus su parašais gražinti konsistorijai⁸¹. Tačiau platinti apeigyną nesisekė, kunigai maištavo.

Kunigų pasipriešinimo valdiniam apeigyno leidimui simboliu, kaip minėjome, tapo Vilniaus miesto dekanas Šv. Rapolo bažnyčios klebonas Stanislovo Petravičiaus protestas. Jam, kaip dekanui, 1870 m. kovo 17 d. konsistorija perdavė 142 apeigyno egzempliorius, kuriuos jis turėjo išdalyti savo dekanato kunigams. Tačiau visus egzempliorius, išskyrus vieną, sudegino. Kovo 25 d. per Viešpaties apreiškimo Švč. M. Marijai šventę Šv. Rapolo bažnyčia buvo sausakimša. Kun. S. Petravičius iš sakyklos paskelbė, kad gavo rusų administracijos neteisėtai išleistą apeigyną ir negali jo nė verčiamas priimti. Iš šio apeigyno išplėšė lapą ir nuo greta stovėjusios žvakės uždegė⁸².

Tą pačią dieną S. Petravičius savo dekanato kunigams išsiuntinėjo ganytojišką laišką, kad katalikų tikėjimas yra Romos, o ne Peterburgo ir kad tikrasis katalikų vadovas – popiežius. Priminė katalikų persekiojimus, kraugerį Muravjovą ir jo aukas – vyskupą Adomą Stanislovą Krasinskį ir daug geriausių kunigų. Griežtai pamerkė vyskupijos valdytojus – rusų administracijos statytinius P. Žilinskį, A. Nemekšą ir prelatą Eduardą Tupalskį. Pranešė, kad gautuosius valdinius apeigynus sudegino. Savo pavyzdžiu ragino sekti ir kitus kunigus⁸³. Po mėnesio S. Petravičiaus laišką persispausdino lenkų užsienio spauda. Apie jo protestą sužinojo ir Vatikanas⁸⁴.

Tą pačią dieną, kovo 25-ąją, S. Petravičius apie savo poelgį raštiškai pranešė vietos policijai. Jį suėmė. Kvotė dar nuo sukilimo išlikusi caro paliepimu įsteigta Vilniaus politinių bylų tardymo komisija. Iš 6 išsiųstų ganytojiškų laiškų surinko tik du – iš karmelitų vienuolyno viršininko ir A. Nemekšos. Kiti klebonai sakėsi patys sunaikinę. Savo protestą S. Petravičius aiškino tuo, kad liepta platinti apeigyną, neturintį reikiamos dvasinės aprobatos, ir tai prieštarauja kanonų teisei. Savo laišką ėmęs rašyti dar 1869 m. lapkritį.

Dekanas turėjo būti teisiamas, tačiau A. Potapovas pabūgo, kad teisme gali būti sukompromituotas ir pats P. Žilinskis, su kuriuo prieš minėtą įvykį S. Petravičius

⁸⁰ M. Valančiaus 1870 03 30 raštas A. Potapovui, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 508; M. Radwan, op. cit., p. 218.

Iš tremties K. Borovskis buvo paleistas 1883 m. ir gavo Plocko vyskupiją.

⁸¹ Konsistorijos 1870 03 13 žurnalo nuorašas, *LVIA*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 364–365.

⁸² A. Potapovo 1870 03 29 raštas A. Timaševui, *MAB*, f. 43, b. 24760, l. 1–2.

⁸³ S. Petravičiaus 1870 03 25 raštas rusų k. Vilniaus miesto katalikų dvasininkams ir „visai liaudžiai“, *LVIA*, f. 604, ap. 5, b. 992, l. 1–7; vertimas į lietuvių k.: S. Petravyčius, *Aplinkrasztis į Vilniaus džiakonystes kuningus*, Tilžė, 1891, p. 7–36.

⁸⁴ K. Lis, op. cit., p. 301–302.

bendravo ne tik oficialiai, bet ir prie dažnų vaišių stalo. Tad A. Potapovas net ėmė teisinti S. Petravičių, esą jo nusikaltimas yra ne tiek politinis, kiek fanatiško religingumo ir nepasitenkinimo P. Žilinskiu prasiveržimas. Be to, ir pačią rusų kalbą Bažnyčioje esą siekiama įvesti švelniai, be prievartos. Toliau nekomplikuodamas bylos, kovo 27 d. A. Potapovas skubiai S. Petravičių neterminuotai ištrėmė į Archangelsko guberniją⁸⁵.

P. Žilinskis S. Petravičiaus protestą priėmė kaip labai blogą ženklą, kad apeigyno platinimas gali nepavykti. Kovo 27 d. kreipėsi į konsistoriją prašydamas nuraminti kunigus, kad rusiškų apeigų be parapijiečių pageidavimo nereikės atlikti. Konsistorija išleido atitinkamą įsaką⁸⁶.

Dekanoi jiems skirtą apeigyno egzempliorių kiekį priėmė. Kai pavaldūs kunigai šio leidinio kaip išmanydami kratėsi, dekanai įtikinėjo, jog tokia aukštesnės dvasinės vyresnybės valia, kuriai reikia paklusti. Pavyzdžiui, Rodūnios dekanas aiškino, kad apeigynas duodamas tik dėl formalumo, nes praktiškai naudoti dar neliepiama⁸⁷. Kunigai atsikalbinėjo, kad šio apeigyno vartoti neeis patys parapijiečiai, kiti apeigyno nepriėmė kaip popiežiaus neapčiuoto. Pastarasis argumentas netrukus visuotinai išplito. Dalijant apeigybus netrūko įvairiausių incidentų. Antai Bielsko dekanato (Gardino gub.) Ostrožanų bažnyčios administratorius Jonas Valteris, pasiėmęs pasirašymui duotus lapus, juos suplėšė. Dekanui teko parašus rinkti pakartotinai⁸⁸.

Sunkiausiai apeigyną sekėsi platinti lietuviškose parapijose. Antai Trakų dekanato Žiežmarių bažnyčios administratorius Pranciškus Jarmalavičius aiškino, kad jo parapijiečiai kalba ir meldžiasi vien lietuviškai, todėl naujasis apeigynas visiškai nereikalingas⁸⁹. Tą patį kartojo Žaslių klebonas Antanas Puzelevičius, Semeliškių klebonas Romanas Kazlauskas, Kazokiškių filijalistas Jonas Falkauskas, Vilniaus miesto dekanato Čiobiškio administratorius Bernardas Petrusevičius („visi parapijiečiai būdami lietuviai giliu įsitikinimu nenori“), Musninkų administratorius Laurynas Stašauskas („visos pamaldos Musninkų bažnyčioje, išskyrus mišias, nuo senų laikų vyksta lietuviškai“), Giedraičių dekanato Videniškių klebonas Jonas Barkauskas ir vikaras Vincentas Vitartas, Šešuolių administratorius Tadas Meškauskas, Gelvonų administratorius Mykolas Mirinavičius, Inturkės vikaras Ignotas Lapas, Bagaslaviškio administratorius Pranciškus Vicevičius („nemoka kitos kalbos kaip tik lietuvių, išskyrus apie 100 dvarininkų ir bajorų“), Širvintų klebonas Viktoras Lupeika („beveik be išimties visi valstiečiai kalba, meldžiasi, gieda šventas giesmes ir himnus, eina išpažinties lietuviškai, jiems šia kalba atliekamos apeigos ir papildomos pamaldos“),

⁸⁵ A. Potapovo 1870 03 29 raštas A. Timaševui, *MAB*, f. 43, b. 24760, l. 1–2; P. Žilinskio 1870 03 30 pranešimas konsistorijai, *LVI*A, f. 604, ap. 5, b. 992, l. 8.

Iš Archangelsko gubernijos S. Petravičius buvo paleistas 1873 07 19 ir apgyvendintas Pskove, 1883 m. persikėlė į Peterburgą. 1896 m. gavo leidimą grįžti į Vilnių.

⁸⁶ Konsistorijos 1870 03 30 įsakas, *LVI*A, f. 604, ap. 4, b. 2383, l. 6.

⁸⁷ Konsistorijos asesoriaus A. Nemekšos 1870 06 20 pranešimas P. Žilinskiui, *LVI*A, f. 694, ap. 1, b. 2300, l. 91.

⁸⁸ Vilniaus vyskupijos konsistorijos viceoficiolo Mamerto Herburto ir kt. 1870 08 10 pranešimas P. Žilinskiui, *ibid.*, l. 252.

⁸⁹ J. Jarmalavičiaus 1870 08 08 raštas Trakų dekanui, *ibid.*, b. 2301, l. 3.

Vyšniavo dekanato Geranainių administratorius Pranciškus Vaicekauskas⁹⁰ („dauguma parapijiečių kalba lietuviškai, kiti su nedidele išimtimi šią kalbą supranta“), Rodūnios dekanato Nočios klebonas Jurgis Gatautas, Šalčininkų administratorius Ignotas Seliatickas („Šalčininkų parapijiečiai lietuvių kalbą laiko gimtąja“)⁹¹.

Minsko gubernijoje kunigus apeigyną privertė priimti policija, neklusniusius represavo, tačiau vis vien kone visi kunigai tebevartojo senąją apeigyną⁹².

Kai ministras A. Timaševs iš A. Potapovo sužinojo, kad P. Žilinskis kunigams užsiminė, jog šio apeigyno reikės tik tose parapijose, kuriose papildomos pamaldos vyks rusų kalba, davė griežtą nurodymą apeigyną įvesti visur nepriklausomai nuo parapijų tautinės sudėties⁹³.

Iš visos vyskupijos P. Žilinskiui plaukė pranešimai, kad kunigai bijo atlikti apeigas rusiškai, nes tai sukeltų valstiečių bruzdėjimus. Iš tikrųjų valstiečiai, pasinaudami savo luominėmis valsčių sueigomis, priiminėjo protestus prieš naująją apeigyną, kuriame net lietuviškas tekstas išspausdintas rusišku raidynu – kirilica. Valstiečiai buvo įsitikinę, kad šis apeigynas ne katalikiškas, o stačiatikiškas. Antai kai 1870 m. gruodžio 8 d., per Švč. M. Marijos nekalto prasidėjimo šventę, Varanavo bažnyčios administratorius Bonaventūra Zagorskis rusiškai pagal naująją apeigyną pakrikštijo kūdikį ir paskelbė vienų vestuvių užsاکus, kaip rašoma oficialiame pranešime, „visa liaudis klykdama ir baisiai įniršusi išbėgo iš bažnyčios, keletas kūdikių liko be krikšto ir keletas santuokos laukusių porų – be jungtųjų“⁹⁴.

Nuolat buvo kartojami P. Žilinskio išpėjimai dekanams ir kitiems kunigams, tačiau vis vien naujojo apeigyno beveik niekas (išskyrus terorizuojamus buv. Minsko vyskupijos kunigus) nenaudojo. Kai teisėtu Vilniaus vyskupu tapo Karolis Hryniewicki, iš tuomet pakartotinai išleisto apeigyno rusų kalba buvo pašalinta, į ją vėl gražinta lenkų kalba. Tiesa, gal dėl privalomo kirilicos taikymo lietuviškiems ir latviškiems tekstams, jų taip pat atsisakyta⁹⁵.

⁹⁰ Buvęs Valkininkų klebonas, 1862 m. išleidęs vadovėlį „Lewentorius łankiszko – lietuwiszkas. Diel wejku Olkiniku parapijos“.

⁹¹ 1870 08 06 – 1871 04 04 minėtų kunigų pranešimai savo dekanams, *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2301, 2321.

⁹² Minsko apskrities dekano Mykolo Olechnovičiaus 1870 10 27 pranešimas P. Žilinskiui, *ibid.*, b. 2301, l. 130.

⁹³ A. Timaševs 1870 09 15 raštas A. Potapovui, *LVI A*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 370–371; A. Potapovo 1870 09 24 raštas P. Žilinskiui, *ibid.*, l. 372–373; P. Žilinskio 1870 09 25 atsakymas A. Potapovui, *ibid.*, l. 379; A. Potapovo 1870 10 04 pranešimas A. Timaševui, *ibid.*, l. 380; A. Potapovo 1870 09 24 raštas P. Žilinskiui ir šio 09 25 atsakymas, *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2292, l. 151, 152; P. Žilinskio 09 25 raštas konsistorijai, *ibid.*, l. 151.

⁹⁴ Vilniaus vyskupijos konsistorijos 1871 01 11 pranešimas P. Žilinskiui, *LVI A*, f. 604, ap. 4, b. 2290, l. 213; Rodūnios dekanato 1870 12 13 pranešimas konsistorijai, *ibid.*, b. 2376, l. 229.

⁹⁵ *Rituale Sacramentorum ac aliarum ecclesiae Romano-catholicae caeremoniarum*, Varsaviae, Vilnae, Leopoli, 1884.

Šiame leidinyje taip pat stinga tų šventųjų vardų, kuriuos civilinė cenzūra išbraukė ankstesniajame, 1869 m., leidime.

RUSŲ KALBA PAPILDOMOSE PAMALDOSE IR PAMOKSLUOSE

Daug dėmesio civilinė administracija skyrė kitoms papildomoms pamaldoms, ypač pamokslams, rusifikuoti. Tačiau išankstiniai užmojai, kaip paaiškėjo, neatitiko realaus pasirošimo. Lenkų kalbą pradėjus keisti rusų kalba, ėmė trūkti reikalingų tekstų. Suprantama, kad mokykliniai katalikų tikybos vadovėliai čia nieko, išskyrus rusiškus poterius, negalėjo padėti. Beje, spėta išleisti tik vieną mažą rusišką maldaknygę – „Aukso altorėlį“. Neturėta net pilno katalikiško evangelijų vertimo. Vien dėl to lygiaverčių lenkiškoms papildomų pamaldų rusiškai nebuvo įmanoma atlikti. Tad Vilniaus vyskupijoje, išskyrus prijungtąją Minsko vyskupiją, iš pradžių siekta įvesti bent rusiškus pamokslus. Beje, cenzūruoto rusiško katalikiškų pamokslų rinkinio išleisti taip pat nespėta. Tačiau civilinė administracija nevaržė savos kūrybos rusiškų pamokslų. Paradoksalu, kad visiškai nekreipta dėmesio, jog jie iš pat pradžių tiesiogiai pažeidė ir minėtąjį 1848 m. caro paliepimą. Antai civilinės administracijos iniciatyva naujas Švenčionių bažnyčios klebonas Jonas Kaminskis rusiškai pamokslus sakė jau 1869 m. spalio 5 – gruodžio 8 d., iš viso net septynis kartus. Tikintieji protestavo, per pamokslus išeidavo iš bažnyčios, net pačioje bažnyčioje kleboną garsiai pavadino Judu, parsidavusiu už 30 grašių⁹⁶. Ši klebono iniciatyva jam užtikrino dekanato vietą.

Minėtojo Mosarų valsčiaus valstiečių, kurie protestavo prieš rusišką maldą už carą, paveikti Dysnos apskrities Zadorožės seniūnijos valstiečiai kolektyviniu prašymu Vilniaus gubernatoriui atmetė fiktyvų taikos tarpininko pasiūstą seniūnijos valstiečių 1870 m. kovo 10 d. nutarimą, kad jie nori pasinaudoti 1869 m. caro paliepimu ir Zadorožės bažnyčioje įvesti rusiškas pamaldas bei pamokslus. Be popiežiaus leidimo su tuo jie negali sutikti. A. Potapovas įtartą kurstymu vietos kunigą įsakė iškelti į menkesnę parapiją, o prašymo teikėjus nubaudė kalėjimu (vienam mėnesiui) ir piniginėmis pabaudomis (po 10 rb)⁹⁷.

Reikšminga, kad vietiniai gyventojai *paprastąją* kalbą laikė ne tik sava, bet ir *katalikiška*. Dėl to 1869–1871 m. šia kalba vieną kitą Vilniaus apskrities dekanato Turgelių bažnyčios ir Dysnos dekanato Ikaznos bažnyčios kunigų pamokslą klausytojai sutiko ramiai, be jokių protestų⁹⁸.

Kas dėl bandymų įvesti rusiškas papildomas pamaldas ir pamokslus vyko vyskupijoje, matyti iš civilinės administracijos ir dvasinės vyresybės veiksmų. Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjas kunigaikštis Piotras Bagrationas savo 1870 m. rugpjūčio 28 d. rašte vidaus reikalų ministro padėjėjui kunigaikščiui Aleksejui Lobano-

⁹⁶ Švenčionių ir Dysnos apskričių žandarų viršininko 1869 10 13 – 12 08 raportai Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui, *LVI*A, f. 419, ap. 2, b. 347, l. 3, 5–8, 12, 16–19, 22, 27.

⁹⁷ Vilniaus gubernatoriaus J. Steblino-Kamenskio 1870 10 12 raštas A. Potapovui ir šio 10 21 atsakymas, *LVI*A, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 396–400.

⁹⁸ Lydos ir Vilniaus apskričių žandarų valdybos viršininko 1869 11 25 pranešimas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui, *LVI*A, f. 419, ap. 2, b. 247, l. 17; Švenčionių ir Dysnos apskričių žandarų valdybos viršininko 1871 10 30 pranešimas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui, *ibid.*, l. 437, l. 21.

vui-Rostovskiui pasiūlė įvedant rusų kalbą Katalikų Bažnyčioje derinti propagandinės ir represines priemones. Jau daug pasipriešinusių kunigų esą atleista iš pareigų ir išsiųsta į vienuolynus atlikti bausmę, kai kurie suimti ir net ištremti. Tačiau bausmės lauktų rezultatų neduoda. Katalikų kunigų ir parapijiečių drausminimą reikia perduoti dvasinei vyresnybei, pažadėti, kad tas bažnyčias, kuriose papildomos pamaldos vyks rusiškai, bus leista remontuoti ir puošti.

Su P. Žilinskiu jau pavykę susitarti, kuriose bažnyčiose rusų kalbą reikėtų įvesti pirmiausia (šiam reikalui, kaip minėta, parapijos buvo klasifikuojamos pagal vyraujančią kalbą). Jei šia svarbia P. Žilinskio parama, kaip rašė P. Bagrationas, nepasinaudosia, tai rusų kalbos įvedimo bažnyčiose akciją gali tekti atidėti ilgam. Esą svarbu apsispręsti, ar rusų kalbą iš karto pajėgsime įvesti visoje vyskupijoje, ar iš pradžių reikia imtis tų apskričių, kuriose daugiausia stačiatikių ir kur liaudis geriausiai moka rusiškai. Neslėpė pasitenkinimo dėl šios akcijos sėkmės Minsko gubernijoje.

P. Žilinskis pataręs, kad šiam reikalui reikia rinkti patikimas žinias apie kunigų nuotaikas, jų santykius su parapijiečiais. Vyskupijos valdytojas jau pastebėjęs, kad apeigyno įvedimui daugiausia kliudo Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos auklėtiniai, kurie ir anksčiau pasižymėję savo priešišku⁹⁹.

P. Bagrationo paakinta Vidaus reikalų ministerija apsižiūrėjo, kad šioje akcijoje liko pamirštas Mogiliovo arkivyskupijos valdytojas ir metropolito pareigas einas J. Stanevskis. Jis 1871 m. vasario mėnesį išleido aplinkraštį klebonams ir ganytojišką laišką visiems tikintiesiems, kuriame 1869 m. caro paliepimą pavadino valdovo malone katalikams rusams, kurie dabar gali gauti dvasinius pamokymus savo kalba. Blogais žmonėmis vadino tuos, kurie skleidžia gandus, kad šitai kelia „grėsmę mūsų tikėjimo dogmoms“. Kunigus įpareigojo keturis sekmadienius ir šventadienius iš eilės bažnyčiose skaityti jo laišką ir oficialią caro paliepimo publikaciją, sudaryti parapijiečiams sąlygas pareikšti savo norą dėl rusiškų pamaldų įvedimo. Tas klebonas, kuris suderinsiąs savo religines ir valdines pareigas, pelnysiąs pasitikėjimą ir pripažinimą¹⁰⁰.

Vis dėlto senojoje Vilniaus vyskupijos dalyje sistemingo rusų kalbos įvedimo bažnyčiose nepasiekta. 1876 m. nė vienoje Vilniaus gubernijos bažnyčioje nebuvo nuolatinių nei rusiškų pamokslų, nei papildomų pamaldų¹⁰¹. Tik kur ne kur ir kada ne kada vidurinių mokyklų tikybos mokytojai rusiškus pamokslus sakydavo savo moksleiviams.

Užsitikrinsi dvasinės vyresnybės paramą, rusų administracija, įvesdama rusų kalbą ir papildomas pamaldas, pagrindinį smūgį nukreipė į buv. Minsko vyskupiją, nes ten katalikų mažuma skendo stačiatikių masėje. Iš viso jie čia sudarė apie šeštadalį visų gyventojų – 171 tūkstantį žmonių (51 parapija). Be to, pavyko surasti du atsidavusius Bažnyčios rusifikacijai talkininkus – neaukšto išsilavinimo kunigus

⁹⁹ Minėtas P. Bagrationo raštas, *LVIA*, f. 378, ap. 219, b. 679, l.1–6.

¹⁰⁰ J. Stanevskio aplinkraštis ir ganytojiškas laiškas, litografuotas, *LVIA*, f. 378, BS, 1867 m., b. 1372, l. 449–452; M. Radwan, op. cit., p. 216–217.

¹⁰¹ P. Žilinskio 1876 12 18 raštas Vilniaus gubernatoriui, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2360, l. 341.

karjeristus Ferdinandą Senčikovskį ir Joną Jurgevičių (Jurgiewicz), kuriuos P. Žilinskis neteisėtai paskyrė buv. vyskupijos vizitatoriais. Faktiškai jiems tiesiogiai tapo pavaldūs visi kunigai, kuriuos nesivaržydami šalino iš pareigų ir uždarinėjo į Nesvyžiaus dominikonų vienuolyną.

Ypač pasižymėjo F. Senčikovskis. Jo tėvas buvo Naugarduko apskrities bajoras katalikas, motina – unitų popo duktė. Prasidėjus Katalikų Bažnyčios rusifikacijai F. Senčikovskis buvo Ihumeno (dabar – Červenės) dekanato Blonios bažnyčios vikaras. Jau 1869 m. birželio mėnesį už carą meldėsi ir sakramentus teikė rusiškai. Anot jo, siekęs „padaryti tokią uniją su stačiatikybe, kokia seniau buvo su katalikybe. Paskui šie unitai baltarusiai, būdami rusų tautybės, savaime galėtų sklandžiai susiliesti su stačiatikybe ir Rusija“¹⁰². Civilinei administracijai reikalaujant, P. Žilinskis F. Senčikovskį pakėlė Minsko miesto dekanu ir bažnyčių vizitatoriumi.

Jau 1870 m. rudenį F. Senčikovskis iš buv. Minsko vyskupijos dekanų pareikavo, kad kunigai nė žodžio nekalbėtų lenkiškai, kad visas pamaldas bei giesmes atliktų vien lotynų arba *nacionaline* rusų kalba¹⁰³. Reikalui esant, jis visad gaudavo policijos, Minsko gubernatoriaus ir Vidaus reikalų ministerijos paramą (Vilniaus generalgubernatoriui Minsko gubernija buvo nebepavaldi). Viceministras P. Žilinskiui nurodė, kad tuoj pat reikia šešiose Borisovo apskrities bažnyčiose įvesti rusų kalbą, ir dėl to turi įpareigoti dekaną ir šių bažnyčių klebonus¹⁰⁴. Minsko mieste pats policmeisteris kunigams nurodinėjo bažnyčiose melstis rusiškai¹⁰⁵. Iš viso rusų kalba buvo įvesta 32 bažnyčiose¹⁰⁶. 1884 m. šios pamaldos liko 31 bažnyčioje¹⁰⁷. Kai kurios parapijos ilgam neteko kunigų, nes šie už neklusumą būdavo įkalinami Nesvyžiaus vienuolyne. Vien 1871 m. rudenį tokių nusikaltėlių kunigų buvo 26¹⁰⁸. Kai kurie kalinimo iškankinti kunigai rašė pasižadėjimus, kad grįžę savo bažnyčioje rusų kalbą tikrai įves¹⁰⁹.

Prieš rusų kalbą protestuojančių parapijiečių skundai plaukė į visas atitinkamas vyskupijos ir civilinės administracijos įstaigas. Dvasinė vyresnybė į skundus visiškai nereagavo, o rusų valdžia ieškojo skundų kurstytojų ir griežtai juos baudė, net kalėjimu ir ištėmimu. Šitai liudijančių dokumentų daug esame radę LVIA, daug jų RVIA nurodo M. Radwanas¹¹⁰.

¹⁰² A. B. Жиркевич, op. cit., d. 1, p. 4.

¹⁰³ P. Žilinskio „įgalioto Minsko gubernijai dekanas“ F. Senčikovskio 1870 10 05 raštas Minsko dekanui Bronislovui Zauscinskiui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 160.

¹⁰⁴ Viceministro 1870 07 17 pranešimas P. Žilinskiui, ibid., p. 78.

¹⁰⁵ Minsko miesto dekanas 1870 09 30 pranešimas P. Žilinskiui, ibid., b. 2300, l. 297, 338a.

¹⁰⁶ 1875 m. pabaigoje P. Žilinskio raštinėje sudarytas tokių gubernijos bažnyčių sąrašas, ibid., b. 2290, l. 160.

¹⁰⁷ M. Radwan, op. cit., p. 231 (parapijų sąrašas).

¹⁰⁸ A. Nemekšos 1871 10 08 pranešimas P. Žilinskiui, LVIA, f. 604, ap. 1, b. 3788, l. 13.

¹⁰⁹ Nesvyčiaus vienuolyne kalinamo kun. Aloyzo Sakovičiaus 1870 08 30 prašymas Slucko dekanui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 122.

¹¹⁰ M. Radwan, op. cit., p. 219–223.

EPILOGAS

Dėl Katalikų Bažnyčios rusifikacijos Šiaurės vakarų krašte nelauktai susidariusi politinė įtampa kėlė nerimą Rusijos vyriausybei. Nenorėdama trauktis, valdžia ieškojo priemonių, kad šią akciją visuomenė priimtų ramiau. Padėti pataisyti tikėtasi su Šv. Sosto pagalba. Po konkordato nutraukimo praėjus vos keleriems metams, neoficialiai su popiežiaus kurija imta ieškoti naudingų kontaktų, ypač rūpėjo legalizuoti sumanytą papildomų pamaldų rusifikaciją. 1873 m. vyriausybė netgi sutiko, kad Peterburgo Romos katalikų dvasinė kolegija atsakytų uzurpuotų popiežiaus dispozicijai priklausančių funkcijų ir pasiliktų vien administracines ekonomines. Mainais už tai sulaukti rusų kalbos legalizavimo Bažnyčioje nepavyko. Karo su Turkija sąlygomis Rusijos vyriausybei teko priimti jos pradėtą rusifikaciją galutinai žlugdantį Šv. Oficijos (buv. visuotinės inkvizicijos) kongregacijos 1877 m. liepos 11 d. [n. s.] nutarimą (dekretą), pasirašytą arkivyskupo Liudviko Jacobini.

Nutarime sakoma, kad jau kelerius metus atskalūnų (schizmos) šalininkai visomis išgalėmis siekia lenkiškų ir lietuviškų provincijų bei kitų Rusijos kraštų Katalikų Bažnyčios viešose pamaldose įvesti rusų kalbą, nors senu papročiu buvo išgalėjusi lenkų kalba. Tuo keliamas pavojus katalikų tikėjimui ir trikdomi patys tikintieji. Gindami savo įsitikinimus ir laukdami pagalbos katalikų dvasininkai bei pasauliečiai ėmė dažnai kreiptis Apaštalo Sosto pagalbos. Tad šiame inkvizicijos susirinkime iškėlė klausimą, ar vadinamosiose papildomose pamaldose be Šv. Sosto leidimo galima pakeisti lenkų kalbą rusų kalba ir ar Šv. Sostas šitai gali toliau toleruoti. Visi kardinolai į abu klausimus atsakė neigiamai¹¹¹. Šį dekretą Šv. Sostas privačiais laiškais išsiuntinėjo visiems Rusijos katalikų vyskupijų vadovams.

Dekretas, kaip galima pastebėti, nevienareikšmiškas. Jis labai svarbus tuo, kad ryžtingai pasmerkė ir nutraukė ilgai rusų valdžios regztą Katalikų Bažnyčios rusifikacijos programą. Šiuo atveju tradicinės lenkų kalbos Bažnyčioje apgynimas reiškė Bažnyčios stabilumo tuometinėmis politinėmis sąlygomis garantavimą. Tačiau reikšmingi ir, sakytume, šalutiniai šio dekreto padariniai. Jis visiškai nekreipė dėmesio į tai, kad šių „lenkiškų ir lietuviškų“ provincijų katalikų dauguma nepriklausė ne tik rusų, bet ir lenkų tautoms (jas įvardijant moderniąja prasme). Jau visuotinis Tridento bažnytinis susirinkimas pripažino, kad sielovados darbas turi vykti gimtąja katalikų kalba. Netrukus po to formaliai buvo aprobuoti būtiniausi lietuviški ir latviški religiniai tekstai. Tad minėtasis 1877 m. dekretas buvo parankus vietos luominiam elitui išlaikyti buvusią tautinę įtaką liaudžiai nepriklausomai nuo jos socialinio statuso. Katalikų baltarusių etnokultūrinės bendrijos problemos, kaip rodo minėtasis dekretas, taip pat liko nepaminėtos. Prie šių etninių klausimų Rusijos imperijos Bažnyčioje Šv. Sostui teks grįžti po 30 metų. Per tą laiką 1870–1874 m. lietuviškomis laikytų parapijų pamaldų polonizacija pažengė toli į priekį.

1877 m. dekretą vidaus reikalų ministras A. Timaševs (vienas svarbiausių Bažnyčios rusifikacijos politikos „architektų“) ir Vilniaus generalgubernatorius

¹¹¹ Minėto dekreto vertimas į lenkų k., atskiras spaudinys, *MAB*, f. 43, b. 24762, l. 1; J. Martinov, op. cit., p. 115–117; J. Przybyszewski, op. cit., p. 55–57 – abejuose knygose paskelbtas dekretas lotynų k. ir jo vertimas į lenkų k.

Piotras Albedinskis sutiko su savotišku palengvėjimu, lyg išeitį dėl nepavykusios taktikos. A. Timaševs apie šį dekretą P. Albedinskiui pranešė 1877 m. lapkričio 2 d. Pastarasis savo privačiame atsakyme lyg guosdamasis prisiminė, kad jau 1875 m. pasitarime, kuriame, be jų, dalyvavo E. Siversas ir viceministras Levas Makovas, siūlęs susilpninti katalikų varžymą, be reikalo jų nekiršinti, kad paskui netektų rūpintis, kaip juos numalšinti. Dabar, jau žinodamas kongregacijos dekretą, dar tvirčiau įsitikinęs, jog religijos reikalams rusų kalbos įvedimas prievarta, kai gyventojai šios kalbos nenori, gali sukelti vien įtarumą ir sumaištį¹¹².

Ėmė kriksti ir konformistinė Vilniaus vyskupijos vadovybė. 1879 m. rugsėjo 5 d. [n. s.] Šv. Sostas P. Žilinskiui paskelbė didžiąją ekskomuniką ir įsakė per 40 dienų palikti savo neteisėtai užimtą postą. Šis iš karto dar nepakluso, bet 1883 m. pradžioje jau išvyko į Romą atgailauti ir prašyti popiežiaus pasigailėjimo. F. Senčikovskis taip pat gavo raštišką Šv. Sosto išpėjimą. Kaip moraliai smukusį vyskupijos vyresnybė jį pašalino iš visų dvasinių pareigų ir apgyvendino Gardino dominikonų vienuolyne¹¹³.

Pagaliau 1882 m. gruodžio 12(24) d. Rusijos ir Šv. Sosto atstovai pasirašė sutartį dėl santykių normalizavimo. Susitarta dėl teisėtų vyskupų paskyrimo į atsilaisvinusias vietas. Po 20 metų vietoje tremtinio vyskupo S. A. Krasinskio Vilniaus vyskupu ordinaru tapo Karolis Hrincevskis. Buv. Minsko vyskupija buvo prijungta prie Mogiliovo arkivyskupijos. Mogiliovo arkivyskupu metropolitu popiežius nominavo Aleksandrą Kazimierą Dzevaltovskį-Gintautą (Dziewałtowski-Gintowt), kilusį iš Lietuvos. Jis išpėjo vidaus reikalų ministrą, kad už savavališką pamaldų keitimą kunigai bus ekskomunikuojami¹¹⁴.

Iki 1883-ųjų baigėsi prievartinis Vilniaus vyskupijos bažnyčių rusifikacijos etapas, tačiau rusų valdžia neatsisakė savo strateginių planų Bažnyčios atžvilgiu, tik ieškojo naujų modernesnių ir veiksmingesnių politikos įgyvendinimo būdų.

IŠVADOS

1. Po 1863 m. sukilimo Rusijos vidaus politikos sudėtinė dalis – Katalikų Bažnyčios išlenkinimas (depolonizacija) – neturėjo modernaus demokratinio turinio ir siekė vien imperijos Vakarų krašte tradiciškai katalikų religijoje išgalėjusią lenkų kalbą pakeisti valstybine (nacionaline) rusų kalba.

2. Katalikų Bažnyčios rusifikacija turėjo tarnauti ne tik kalbinei Vakarų krašto integracijai, bet taip pat religinei unifikacijai. 1848 m. caro paliepimas, uždraudęs rusų kalbą vartoti katalikybės reikalams, saugojo stačiatikybės neliečiamumą, o 1869 m. paliepimas, atšaukęs minėtąjį draudimą, turėjo tarnauti Bažnyčios išlenkinimui ir stačiatikybės agresijai.

¹¹² P. Albedinskio laiškas A. Timaševui, išsiųstas netrukus po 1877 11 28, *LVI A*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, d. 1, l. 116–117.

¹¹³ F. Senčikovskis netrukus iš Gardino pabėgo į Peterburgą ir caro paliepimu gavo kapeliono vietą Turkestano karo apygardoje. 1887 m. buvo atskirtas nuo Bažnyčios. 1907 m. mirė Omske ir ten palaidotas su stačiatikų apeigomis.

¹¹⁴ A. K. Gintauto 1884 04 21 ir 12 31 raštai vidaus reikalų ministrui, A. B. Жиркевич, op. cit., d. 2, p. 62–68, 69–72; M. Radwan, op. cit., p. 229.

3. Katalikų Bažnyčios išlenkinimo ideologas buvo M. Katkovas (nuo 1864 m.), praktinio jo idėjų taikymo diskusijų klubo funkcijas atliko Revizinė komisija Vilniuje, o svarbiausi tiesioginiai įgyvendinimo organizatoriai buvo vidaus reikalų ministras A. Timaševas ir Vilniaus generalgubernatorius A. Potapovas.

4. Bažnyčios išlenkinimo ir tiesmukiško stačiatikybės platinimo šalininkų nesutarimai tebuvo taktinio pobūdžio, nes išlenkinimo veikėjai savo strateginiu tikslu taip pat laikė katalikų išsiliejimą į valstybinę stačiatikių konfesiją.

5. Prievartinė Katalikų Bažnyčios rusifikacija buvo diegiama administraciniais aplinkraščiais ir potvarkiais, formaliai neturėjusiais įstatymų galios.

6. Išlenkinimas reiškėsi privalomais reikalavimais bažnyčiose įvesti rusų kalba maldas už carą bei jo giminę, apeigyną, pamokslus ir kitas papildomas pamaldas. Įgyvendinimo prioritetams ir eiliškumui nustatyti pirmą kartą imta aiškintis, kokią kalbą vartoja dauguma parapijiečių, buvo išskiriamos lietuviškai kalbančios parapijos, išryškinusios etninę lietuvių ir slavų ribą.

7. Pagrindinis rusifikacijos smūgis buvo nukreiptas į neteisėtai prie Vilniaus vyskupijos prijungtą buv. Minsko vyskupiją; mažiausiai nukentėjo lietuviškos parapijos. Akcijos veiksmingumą lėmė ne tik rusų administracijos priemonės, bet ir ryškus vyskupijos vadovybės konformizmas.

8. Bažnyčios rusifikaciją sužlugdė du veiksniai: aktyvus daugumos kunigų bei parapijiečių pasipriešinimas ir popiežiaus kurijos išikišimas bei parama, taip pat Rusijos ir Šv. Sosto santykių atkūrimas.

9. Bažnyčios išlenkinimo akcija lenkų kalbą konservavo kaip katalikų konsolidavimo priemonę ir smarkiai sutrukdė modernių socialinių pokyčių nulemtą valstietiškų etnokultūrinių bendrijų vartojamų kalbų, kaip nesakralinių bažnytinių kalbų determinantų, iškilimą ir jų vartojimą bažnyčiose.

Gauta 2002 05 15

Vytautas Merkys

THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE CATHOLIC CHURCHES OF THE BISHOPRIC OF VILNIUS IN 1866–1883

S u m m a r y

The Russian authorities pursued the policy of depolonization of the Catholic Church in the Russian Empire with the aim to promote Russification and gradually convert the Catholics into Orthodoxy.

This policy of depolonization was actively advocated by Michail Katkow, the editor of the influential daily “Moskovskije vedomosti”. The Ministry of the Home Affairs and the Vilnius governor were to realise this idea in daily life. Such a task seemed to be facilitated by the fact that the diocesan authorities included conformist priests.

The 1869 order of the tsar and especially the regulations and directives, the latter, however, with no power of the law, were applied to implement the depolonization. The Catholic Church was required to adopt the prayers for the tsar and his family, to introduce the Russian language in those parts of the Liturgy where the use of Latin was not indispensable. To make Russification more effective, the parishes for the first time began to be distinguished according to linguistic criteria. The main force of this

policy was directed towards Belorussian parishes. This policy affected the non-Slavic Lithuanian parishes not so much. The Russification of the Catholic Church failed due to the active resistance of the Catholics and support provided by the papal curia. Reestablishment of the diplomatic relations between Russia and the Holy See also provided an additional leverage to ease the Catholic case.

This failure on the part of the government contributed to preservation of the Polish language in the churches. This language continued to enjoy the status of a force unifying the Catholics of the former Grand Duchy of Lithuania. In the course of time, however, this elite-supported Polish language came to be an obstacle for the newly emergent local nations to introduce their languages into Church service. In this way the dominant position of the Polish language contributed to the aggravation of religious and national relations between different nationalities.